

Uit

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Det juridiske fakultet

Konflikt mellom EU-rett og medlemsstatenes konstitusjonelle rett

Forrangsprinsippets anvendelse ved konflikt mellom EU-retten og medlemsstatenes konstitusjonelle rett, og i hvilken grad dette etterleves ved nasjonale domstoler.

—
Hilde Berntsen

Liten masteroppgave i rettsvitenskap høst 2014

Antall ord: 14281

Innholdsfortegnelse

1. INNLEDNING	4
1.1 AVHANDLINGENS HOVEDPROBLEMSTILLING	4
1.2 METODE OG RETTSKILDER.....	5
1.2.1 EU-rettslig metode.....	5
1.2.2 Praksis fra nasjonale domstoler.....	6
1.3 VIDERE FREMSTILLING.....	7
2. DEN EUROPEISKE UNION	8
2.1 DEFINISJON.....	8
2.2 INSTITUSJONENE.....	8
2.3 TRAKTATENE.....	10
2.3 EUS PRINSIPPER OM FORHOLDET TIL MEDLEMSSTATENS RETTSSYSTEM.....	11
3. ARGUMENTER FOR BEGGE RETTSSYSTEMERS FORRANG	14
3.1 ARGUMENTER FOR EU-RETTENS FORRANG.....	14
3.1.1 EUs karakter	14
3.1.2 Medlemsstatenes overføring av suverenitet til EU.....	16
3.1.3 Aksept fra medlemsstatene.....	17
3.1.4 Avtaler skal holdes.....	18
3.2 ARGUMENTER FOR DEN NASJONALE FORFATNINGSRETTENS FORRANG	18
3.2.1 Medlemsstatene er fortsatt selvstendige stater	18
3.2.2 Medlemsstatenes forfatning er hjemmel for EUs kompetanse.....	19
4. KOLLISJONSSITUASJONER	21
4.1 EU-RETT KOLLIDERER MED FUNDAMENTALE RETTIGHETER ETTER NASJONAL GRUNNLOV.....	22
4.1.1 EU-rettens anvendelse av forrangsprinsippet ved kollisjon	22
4.1.2 Nasjonale domstolars anvendelse av forrangsprinsippet ved kollisjon	25
4.2 EU-RETT KOLLIDERER MED SPESIFIKKE GRUNNLOVSBESTEMMELSER.....	29
4.2.1 EU-rettens anvendelse av forrangsprinsippet ved kollisjon.....	29
4.2.2 Nasjonale domstolars anvendelse av forrangsprinsippet ved kollisjon	31
5. MANGLENDE DEMOKRATI I EU	35
5.1 EU-RETEN OM TILSIDESETTELSE AV EU-RETT PÅ BAKGRUNN AV MANGLENDE DEMOKRATI..	35
5.2 NASJONALE DOMSTOLER OM TILSIDESETTELSE AV EU-RETT PÅ BAKGRUNN AV MANGLENDE DEMOKRATI.....	37
6 GRENSENE FOR EUS KOMPETANSE	41
6.1 HVORVIDT EUS KOMPETANSE ER TILSTREKKELIG KLART DEFINERT	42

6.1.1 EU-retten om hvorvidt EUs kompetanse er tilstrekkelig klart definert	42
6.1.2 Nasjonale domstoler om hvorvidt EUs kompetanse er tilstrekkelig klart definert	43
6.2 HVEM SOM HAR KOMPETANSE TIL Å FASTSLÅ OM EU HAR GÅTT UTENFOR KOMPETANSE	46
6.2.1 EU-retten om kompetanse til å fastslå yttergrensene av egen kompetanse	46
6.2.2 Nasjonale domstoler om overprøving av grensene for EUS kompetanse, og tilsidesettelse av EU-rett som er ultra vires	47
7. AVSLUTTENDE BEMERKNINGER.....	51

1. Innledning

1.1 Avhandlingens hovedproblemstilling

Temaet for denne avhandlingen er forrangsprinsippets anvendelse ved konflikt mellom EU-rett og medlemsstatenes konstitusjonelle rett. Det vil fokuseres på i hvilken grad EU-retten krever forrang over nasjonal forfatning, og i hvilken grad dette etterleves ved nasjonale domstoler som ikke fullt ut har akseptert EU-rettens forrang over konstitusjonell rett. Det vil være sentralt å belyse både EU-domstolens og nasjonale domstolers perspektiv, for slik å oppnå en mest mulig nyansert og helhetlig fremstilling.

EUs forrangsprinsipp er nå et grunnleggende prinsipp i EU, og innebærer at EU-retten har forrang over all nasjonal lovgivning. EU-rettens forrang ble slått fast i *Costa/ENEL*,¹ og ble presisert til å gjelde medlemsstatenes forfatningsrett i *Internationale Handelsgesellschaft*.² Selv om det kan sies å fremgå både av EU-domstolens avgjørelse *Nold*,³ og Traktaten om den Europæiske Union (TEU) art. 4 nr. 2 at unionen tar hensyn til nasjonale særtrekk som følger av forfatning, må det likevel sies at forrangsdoctrinen anses av EU å gjelde overfor nasjonal konstitusjonell rett.⁴

Fra medlemsstatenes side har det vært en viss motvilje mot å godta EU-rettens forrang over konstitusjonell rett. En konstitusjon består av grunnleggende regler som gjelder for en stats organisasjon og styre, og kommer ofte til uttrykk som grunnlov i et skrevet dokument.⁵ Forfatningen vil anses som den øverste rettskilde i staten. Samtidig er det flere medlemsstater som har underkastet seg EU-rettens forrang over konstitusjonell rett uten videre problemer. Irland og Nederland har for eksempel begge grunnlover som forutsetter EU-rettens forrang.⁶ Fokuset i den videre fremstilling vil imidlertid rettes mot de medlemsstatene som ikke har akseptert EU-rettens forrang over nasjonal forfatning i like stor grad.

---

¹ Sak 6/64, Flaminio Costa mot ENEL, 1964, avsnitt 3.

² Sak 11/70, Internationale Handelsgesellschaft mbH mot Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel, 1970 avsnitt 3.

³ Sak 4/73, J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung mot Kommisjonen, 1974, avsnitt 13.

⁴ Paul Craig, "The ECJ, National Courts and the Supremacy of Community Law", *The European Constitution in the Making*, s. 35.

⁵ <https://snl.no/statsforfatning> (sist lest 10.12.2014).

⁶ Irsk grunnlov artikkel 29.4.10. For Nederland, se Kumm og Comella, "The Future of Constitutional Conflict in the European Union: Constitutional Supremacy after the Constitutional Treaty" s. 3.

Problemstillingen er aktuell ettersom EU stadig er i utvikling, og omfatter langt flere rettsområder enn det som opprinnelig var tiltenkt ved opprettelse av unionen.⁷ Forholdet mellom EU-rett og medlemsstatenes rett må stadig kartlegges i lys av nye samarbeidsområder, og dermed også nye områder hvor potensiell motstrid kan oppstå.

1.2 Metode og rettskilder

Spørsmål vedrørende EU-rettens forrang i nasjonale rettssystem er et EU-rettslig spørsmål, og det vil derfor anvendes EU-rettslig metode ved analysing av forrangsprinsippet. EU-traktatene vil være en sentral rettskilde for fremstillingen. Det er imidlertid i domstolene konflikt mellom EU-rett og medlemsstatenes rett i hovedsak blir håndtert. Rettskildene for fremstillingen vil derfor for det meste bestå av rettspraksis. Det vil tas utgangspunkt i Den europeiske unions domstols (heretter EU-domstolen) praksis, da denne har kompetanse til å tolke EU-retten.⁸ Ettersom avhandlingen også vil behandle i hvilken grad forrangsprinsippet etterleves av nasjonale domstoler, vil det under denne problemstillingen ses på rettspraksis fra utvalgte nasjonale domstoler.

Ved avhandlingens fremstilling vil EU-retten danne utgangspunktet. Deretter vil nasjonal rettspraksis belyses for å sammenligne tilnærmingen til den aktuelle konfliktsituasjonen.

Ettersom problemstillingen dreier seg om konflikt mellom EU-rett og medlemsstatenes rett, vil ikke norsk rett behandles, da Norge ikke er medlem i EU.

1.2.1 EU-rettslig metode

Ettersom EU-rettslig metode vil benyttes i fremstillingen, må EU-domstolens rettskildelære anvendes ved vurdering og analysing av EU-praksis. Momentene og premissene må tolkes i samsvar med EU-domstolens metode for slik å utlede relevant argumentasjon og oppnå korrekt rettsanvendelse.

---

⁷ EU omfatter nå blant annet utenriks- og sikkerhetspolitikk, se TEU kapittel 2.

⁸ Traktaten om Den Europæiske Union (TEU) art. 19, og Traktaten om Den Europæiske Unions Funktionsmåte (TEUF) art. 267.

EU-domstolens tolkningsstil er dynamisk, og den rettslige vurderingen skjer ofte på bakgrunn av ønsket om å realisere de formål som følger av traktatene.⁹ Fortalen til traktatene er derfor ofte en sentral rettskilde, da disse gir uttrykk for målene som søkes oppnådd. EU-domstolen har uttalt at ved tolkning må man ”på en gang betrakte artikkel 86's ånd, opbygning og ordlyd under hensyntagen til Traktatens systematik og dens særlige målsetting.”¹⁰ Dette til forskjell fra norsk metodelære, hvor det legges liten vekt på formålsbestemmelser og betraktelig mer vekt på ordlyd og forarbeider. Det kan derfor argumenteres for at domstolen ikke anser seg like bundet av ordlyden som norske rettsansvendere.

Andre metodemessige særegenheter som bør nevnes i sammenheng med praksis fra EU-domstolen, er språkproblematikken som følge av at domstolen er internasjonal og flerspråklig. EU opererer med 24 offisielle språk, og dommen blir således tilgjengelig på samtlige av dem. Det er generelt akseptert at alle versjoner har lik gyldighet,¹¹ men slik flerspråkighet reiser uunngåelig visse tolkningsproblemer. Det kan naturlig ikke være slik at medlemsstatenes forpliktelser skal variere på bakgrunn av språkforskjeller. Dette har imidlertid ikke vist seg å være et særlig stort problem i praksis, nettopp fordi domstolen som nevnt ikke legger vesentlig vekt på ordlyden.

Rettskildene fra EU-retten vil bli gjengitt på dansk, da flere begrep er sammenfallende og nærmere norsk enn for eksempel ved engelsk oversettelse.

1.2.2 Praksis fra nasjonale domstoler

I de deler av avhandlingen som dreier seg om i hvilken grad forrangsprinsippet etterleves av de nasjonale domstoler, vil det som nevnt tas utgangspunkt i avgjørelser avsagt av disse. Utvalget vil i hovedsak bestå av rettspraksis fra de medlemsstater som ikke synes å anvende forrangsprinsippet fullt ut.

---

⁹ Se TC Hartley, *The Foundations of European Union Law*, 7 utgave, Oxford 2010, s. 71, og Nial Fennelly, ”Legal Interpretation at the European Court of Justice”, *Fordham International Law Journal*, Volume 20, Issue 3, 1996, s. 664.

¹⁰ Sak 6/72, *Europemballage Corp. & Continental Can Co. mot Kommisjonen*, 1973, avsnitt 22.

¹¹ Sak 283/81, *Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA mot Ministry of Health*, 1982, avsnitt 18.

Det vil legges hovedfokus på tysk rett, da avhandlingens problemstilling har kommet opp for den tyske forfatningsdomstolen (Das Bundesverfassungsgericht) ved flere anledninger. Disse sakene har gitt grunnlag for sentrale og prinsipielle avgjørelser, som omhandler selve kjernen av avhandlingens tema. Fremstillingen vil imidlertid ikke begrenses til tysk rett. Dansk, irsk og gresk rett vil blant annet også bli berørt.

Relevant rettspraksis er funnet frem til gjennom litteratur om emnet, da særlig artikler. Det tas imidlertid forbehold om at litteraturen som er brukt ikke gir et fullstendig bilde, da full oversikt over praksis fra nasjonale domstoler er vanskelig å tilegne seg. Videre tillater ikke plassen gjennomgang av praksis fra samtlige medlemsstater som ikke har anvendt forrangsprinsippet fullt ut.

Utenlandsk rettspraksis må som utgangspunkt tolkes etter metoden som gjelder for rettssystemet i den enkelte stat. Dette vil imidlertid være problematisk, ettersom flere lands praksis vil gjennomgås i avhandlingen. Fremstillingen vil derfor ta utgangspunkt i det som fremkommer direkte av dommene. Forståelse vil eventuelt suppleres av hvordan avgjørelsene er beskrevet i litteraturen, noe som begrenser risikoen for feiltolkning.

1.3 Videre fremstilling

I avhandlingens kapittel 2 skal det gis en oversikt over relevante aspekt ved selve unionen og dens organer. Dernest skal det i kapittel 3 gjennomgås argumenter som gjør seg gjeldende ved vurderingen av om EU-retten eller nasjonal forfatning bør ha forrang ved konflikt.

I hoveddelen skal fire hovedområder for konflikt mellom EU-rett og medlemsstatenes konstitusjonelle rett presenteres. De to første er når EU-rett kolliderer med fundamentale rettigheter etter nasjonal grunnlov, og når EU-rett kolliderer med spesifikke nasjonale grunnlovsbestemmelser. Disse vil behandles i kapittel 4. Videre vil konflikt om hvorvidt EU oppfyller nasjonale grunnlovers krav til demokrati behandles i kapittel 5. Deretter vil konflikt vedrørende grensene for EUs kompetanse behandles i kapittel 6.

I kapittel 7 vil det bli gjort noen avsluttende bemerkninger.

2. Den europeiske union

Ettersom spørsmålet om forrang er nært knyttet til EUs oppbygging og kompetanse, er det hensiktsmessig med en viss gjennomgang av selve unionen. Det skal i det videre forsøkes å gi en definisjon av EU, samt en kort oversikt over institusjoner og relevante traktater.

2.1 Definisjon

Den europeiske union er et traktatfestet statsforbund med 28 medlemsland, som utøver myndighet på bakgrunn av overføring av suverenitet fra medlemsstatene.¹² Bakgrunnen for unionen er ønsket om å fremme europeisk økonomisk integrasjon, særlig ved å opprette et felles indre marked hvor varer, personer, tjeneste og kapital kan flyte fritt uten nasjonalitetsbasert diskriminering.¹³

I dag omfatter unionen langt flere områder enn handel og økonomi. EU har blitt utvidet til å omfatte blant annet forsvars- og sikkerhetspolitikk, klima og miljø, utdanning og forbrukerrettigheter.¹⁴ Det som begynte som en økonomisk union, er nå blitt et politisk og monetært samarbeid i stadig utvidelse.

2.2 Institusjonene

For at myndighet som medlemsstatene har overført til EU skal bli effektivt og hensiktsmessig utøvet, er det nødvendig med funksjonelle organer som forvalter unionens interesser i henhold til traktatene. Her skal det gis en kort oversikt over organene og deres funksjoner.

EUs organer består av Europa-parlamentet, Det europeiske råd, Rådet, Europa-kommisjonen (heretter Kommisjonen), EU-domstolen, Den europeiske sentralbank, og Revisjonsretten.¹⁵ I det følgende avgrenses gjennomgangen til å gjelde Europa-parlamentet, Rådet, Kommisjonen

---

¹² https://snl.no/Den_europeiske_union (sist lest 14.12.2014).

¹³ TEU art. 3 (3).

¹⁴ TEUs fortale, særlig tiende og tolvte avsnitt.

¹⁵ TEU art. 13 (1).

og EU-domstolen, da disse kan sies å være mest sentrale i forhold til utøvelse av myndighet som er overført fra medlemsstatene.

Europa-parlamentet utøver sammen med Rådet den lovgivende funksjon og budsjettfunksjonen.¹⁶ Tidligere var førstnevntes myndighet av mer rådgivende karakter, men Europa-parlamentet har etterhvert fått større lovgiverfunksjon i unionen.¹⁷ Europa-parlamentet kan på noen måter sammenlignes med et nasjonalt folkevalgt parlament. I spørsmålet om forrang har nasjonale domstoler imidlertid argumentert for at det demokratiske element i Europa-parlamentet ikke er tilstrekkelig ivaretatt for å kunne sammenlignes fullt ut med et nasjonalt parlament. Dette vil behandles nærmere i kapittel 5.

Rådet utøver sammen med Europa-parlamentet den lovgivende funksjon og budsjettfunksjonen.¹⁸ Hovedoppgaven til Rådet er å oppnå unionens mål som beskrevet i traktatene. Rådet var lenge EUs eneste lovgivende institusjon, men lovgivningsmyndigheten utøves nå som nevnt i stor utstrekning sammen med Europa-parlamentet. Fortsatt ligger likevel siste ord hos Rådet i en rekke viktige avgjørelser.¹⁹

Kommisjonen fremmer unionens allmenne interesser, og skal sikre anvendelsen av traktatene og de tiltakene som blir vedtatt av institusjonene i henhold til dem.²⁰ En av hovedoppgavene til Kommisjonen er å stille lovforslag til Rådet og Europa-parlamentet. Kommisjonen kan sammenlignes med en stats utøvende myndighet.

EU-domstolen skal sikre overholdelse av lov og rett ved fortolkningen og anvendelsen av traktatene.²¹ Domstolen dømmer prejudisielle spørsmål om tolkningen av EU retten eller gyldigheten av institusjonens rettsakter, og i øvrige tilfeller som nevnt i traktatene.²²

---

¹⁶ TEU art. 14 (1).

¹⁷ Etter Amsterdam-traktaten, se Dr. P. S. R. F Mathijsen, *A Guide to European Union Law*, 10 utgave, London 2012, s. 65.

¹⁸ TEU art. 16 (1).

¹⁹ Rådet kan blant annet suspendere medlemsstaters rettigheter ved brudd på EU-retten jf. TEU art. 7.

²⁰ TEU art. 17 (1).

²¹ TEU art. 19 (1).

²² TEU art. 19 (3).

2.3 Traktatene

Ettersom medlemskap i EU baserer seg på traktater, er det hensiktsmessig med en oversikt over de sentrale traktatene som utgjør avtalegrunnlaget for myndighetsoverføring fra medlemstatene til EU.

EU, slik vi kjenner unionen i dag, ble opprettet ved Maastricht-traktaten i 1992, og ratifisert av sine da 12 medlemsstater.²³ Denne traktaten opprettet en økonomisk og monetær union med felles valuta, samt utvidet unionens virkeområde til å omfatte en felles utenriks- og sikkerhetspolitikk og samarbeid innen justis- og innenrikspolitikk.²⁴ Videre utgjorde traktaten en «ny fase i processen hen imot en stadig snævrere union mellom de europeiske folk, hvor beslutningene treffes så åpent som muligt og så tært på borgerne som muligt.»²⁵

Siden den gang har nye traktater blitt opprettet og andre har blitt avviklet, og unionen utvider seg stadig til å omfavne nye områder juridisk, økonomisk og politisk. Maastricht-traktaten og Roma-traktaten, som kan sies å være hovedtraktatene, har også blitt revidert og endret en rekke ganger. Ved Amsterdam-traktaten av 1999 fikk Europa-parlamentet en sterkere stilling som med-lovgiver på visse områder, samt at prinsippene om demokrati og åpenhet ble fremhevet som mål for unionen.²⁶ Nice-traktaten av 2001 sørget for nødvendig revidering av institusjonene, slik at nye land kunne bli medlem av EU.²⁷

Lisboa-traktaten av 2007 kan sies å ha utgjort den største endringen. Denne var i utgangspunktet tiltenkt å være EUs grunnlov, men grunnet motstand fra medlemslandene ble den ikke vedtatt som sådan.²⁸ Endringer som fulgte av Lisboa-traktaten var blant annet en revisjon av Maastricht-traktaten og Roma-traktaten, slik at de nå heter henholdsvis Traktaten om Den europeiske union og Traktaten om Den europeiske unions virkemåte.²⁹ Disse utgjør etter Lisboa-traktaten EUs styrings- og rettsgrunnlag, og danner således utgangspunktet for hele EUs rettssystem. Andre endringer Lisboa-traktaten medførte er at lovgivningsprosedyren hvor Europa-parlamentet er med-lovgiver ble den alminnelige lovgivningsprosedyre,³⁰ samt at

---

²³ Mathijsen s. 3.

²⁴ Hartley, s. 7 og 8.

²⁵ TEU art. 1.

²⁶ Mathijsen s. 22.

²⁷ http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/nice_treaty_en.htm (sist lest 8.12.2014).

²⁸ Mathijsen s. 24.

²⁹ *Op.cit.* s. 26.

³⁰ TFEU art. 294.

EU har anledning og plikt til å tiltre Den europeisk menneskerettighetskonvensjonen (EMK).³¹

2.3 EUs prinsipper om forholdet til medlemsstatens rettssystem

For å belyse den foreliggende problemstillingen skal det gjennomgå prinsipper som er sentrale for EUs praktisering av rett i forhold til medlemsstatenes rettssystem. De viktigste prinsippene som gjør seg gjeldende når EU-rett skal anvendes i medlemsstatene, er prinsippene om forrang, prinsippet om tildelt kompetanse, og prinsippene om subsidiaritet og proporsjonalitet.

Prinsippet om forrang er sentralt for avhandlingens tema, og innebærer at EU-retten har forrang over nasjonal rett. Forrangsprinsippet ble som nevnt først slått fast i *Costa/ENEL*, hvor det ble fastslått at rettsreglene som utstedes av EU-institusjonene integreres i medlemsstatenes rettssystem, som er forpliktet til å overholde dem.³² I *Internationale Handelsgesellschaft* ble forrangsprinsippet presisert til også å gjelde medlemsstatenes forfatningsrett.³³ EU-domstolen presiserte forrangsprinsippet ytterligere i *Simmenthal*, hvor det ble fastslått at EU-rettens forrang gjelder alle nasjonale rettsakter, enten de er vedtatt før eller etter den aktuelle EU-rettsakten.³⁴

Forrangsprinsippet kommer ikke til uttrykk i EU-traktatene. Det var foreslått å innta en forrangsbestemmelse i Traktaten om en forfatning for Europa i 2004,³⁵ men denne ble som nevnt ikke godtatt av medlemsstatene. Forrangsbestemmelsen ble derfor flyttet ut av hovedteksten og inn i egen protokoll i Lisboa-traktaten.³⁶ Protokoll er imidlertid ikke bindende for medlemsstatene,³⁷ så bestemmelsen har begrenset kildemessig betydning. Bestemmelsen vil også derfor ha liten betydning for avhandlingens tema, og vil ikke behandles nærmere.

---

³¹ TEU art. 6 (2).

³² Sak 6/64, *Costa/ENEL*, avsnitt 3.

³³ Sak 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft*, 1970, avsnitt 3.

³⁴ Sak 106/77, *Det Italienske Finansministeriet mot S.p.a Simmenthal*, 1978, avsnitt 21.

³⁵ Artikkel 1-6.

³⁶ TEU Protokoll 17, erklæring om forrang.

³⁷ <http://en.euabc.com/word/265>, (sist lest 8.12.2014), en erklæring er ikke rettslig bindende.

Prinsippet om tildelt kompetanse er et fundamentalt prinsipp i EU-retten, som gir uttrykk for det rettslige forholdet mellom EU og medlemsstatene. Prinsippet innebærer at EU ikke har større myndighet eller kompetanse enn det som overføres fra medlemsstatene.³⁸ Statenes medlemskap er basert på avtale om overdragelse av suverenitet fra deres respektive myndighet til EU-institusjonene, i overenstemmelse med hver enkelte stats forfatning. Myndighet er formelt overdratt fra de nasjonale myndigheter til EU gjennom ratifisering av de overnevnte traktatene.

Prinsippet om tildelt kompetanse kommer til uttrykk i TEU art. 4 og 5, hvor det i art. 5 nr. 1 heter: «Afgrensningen af Unionens beføjelser er underlagt princippet om kompetencetildeling.» Videre følger det av art. 5 nr. 2:

«I medfør af princippet om kompetencetildeling handler Unionen kun inden for rammerne af de beføjelser, som medlemsstaterne har tildelt den i traktaterne, med henblik på at opfylde de mål, der er fastsat heri. Beføjelser, der ikke er tildelt Unionen i traktaterne, forbliver hos medlemsstaterne.»

Her kommer det klart frem at all myndighet som ikke er overført til EU, fortsatt ligger hos medlemsstatene. Slik er den nasjonale suverenitet i en viss grad ivaretatt, samt forutberegnelighet i forhold til hvilke områder som berøres av EU-rett.

Den praktiske betydningen av prinsippet om tildelt kompetanse reduseres imidlertid av at EU-domstolen har kompetanse til å tolke myndighetsgrunnlaget i traktatene,³⁹ og kan således i teorien tolke disse svært vidt. Videre kompliseres prinsippet om tildelt kompetanse ytterligere av enkelte bestemmelsers utforming; selv om traktatene er grunnlaget for EUs myndighet, trekker ikke alle bestemmelsene like klare grenser for utøvelse av denne myndigheten. Et eksempel på en slik bestemmelse er Traktaten om den Europæiske Unions Funktionsmåde (TEUF) artikkel 352, som vil behandles nærmere i punkt 6.1.

Prinsippet om subsidiaritet innebærer at EU kun skal handle når dette vil være mer effektivt enn å handle på nasjonalt, regionalt eller lokalt nivå.⁴⁰ Beslutninger skal altså tas på et så lavt nivå som mulig. Prinsippet om subsidiaritet setter slik grenser for EUs myndighetsutøvelse i forhold til medlemsstatene, da dette kun skal skje når det anses som nødvendig.

---

³⁸ Hartley, s. 110.

³⁹ TEU art. 19 (1).

⁴⁰ TEU art. 5 (3).

Prinsippet om proporsjonalitet innebærer at det skal være rimelig sammenheng mellom EUs middel og det målet som søkes oppnådd.⁴¹ Slik settes også grenser for EUs myndighetsutøvelse i forhold til medlemsstatene.

---

⁴¹ TEU art. 5 (4).

3. Argumenter for begge rettssystemers forrang

Konflikten vedrørende hvilket rettssystem som har forrang når EU-rett strider mot nasjonal forfatningsrett er en svært grunnleggende problemstilling som omhandler kjernen av prinsippene og strukturen i begge rettssystemene. Det er derfor hensiktsmessig å gjøre rede for hovedargumentene for forrang som gjør seg gjeldende for begge rettssystem. Slik vil argumentene kunne ligge som et bakteppe for resten av avhandlingen, og gi et overordnet bilde av de hensyn som er relevante ved konflikt mellom EU-rett og nasjonal forfatning.

3.1 Argumenter for EU-rettens forrang

3.1.1 EUs karakter

Europeisk integrasjon kan sies å være hovedformålet med EU. Det følger av fortalen til TEU annet ledd at partene beslutter å ”markere en ny fase i den europæiske integrasjonsprosess.” Det kan argumenteres for at målet om integrasjon vil hindres dersom medlemsstatene på generelt grunnlag opprettholder egen forfatningsrett ved motstrid med EU-rett, da det unektelig vil bli vanskeligere å gjennomføre EU-retten i medlemsstatene. Dette taler for at EU-retten bør ha forrang over nasjonal forfatningsrett.

EU er videre et eget rettssystem,⁴² og EU-retten er en autonom og uavhengig rettskilde.⁴³ Dette innebærer at i motsetning til folkeretten har EU et eget lovgivningssystem som opererer ut fra egne rettskilder og prinsipper. EU-rettens karakter tilsier på den måten at medlemsstatenes rettssystem underlegges EU, slik at fellesskapsretten kan bevares og utvikle seg i samsvar med intensjonen bak unionen. Dette argumentet var sentralt da EU-domstolen slo fast forrangsprinsippet i *Costa/ENEL*, hvor det ble uttalt at fellesskapsretten ikke kan vike for nasjonale rettsregler uten å ”miste sin fællesskabskarakter”.⁴⁴

---

⁴² Sak 26/62, N.V. Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos mot Den Nederlandske Finansforvaltning, 1963, avsnitt 3.

⁴³ Sak 6/64, *Costa/ENEL*, avsnitt 3.

⁴⁴ *Ibid.*

I ”fællesskabskarakter” må sies å ligge at EU-rett er avhengig av lik anvendelse i alle medlemsstatene.⁴⁵ Lik praktisering av EU-rett uavhengig av medlemsstatenes forfatningsrett kan sies å være en forutsetning for at EUs lovgivningsmekanisme skal fungere. Det følger av et slikt system at medlemsstatene ikke skal kunne velge hvilke normer de vil følge eller forkaste, da dette ville resultert i økt arbeidsmengde for unionen og generelt liten gjennomslagskraft for traktatene og EU-lovgivningen. Dette ble trukket frem i *Walt Wilhelm*, hvor EU-domstolen uttalte det ville ”stride mod et sådant systems natur at tillade medlemsstaterne at vedtage eller opretholde foranstaltninger, der kan skade traktatens nyttevirkning.”⁴⁶ Hensynet til effektiv gjennomføring og etterlevelse av EU-rett tilsier dermed at EU-rett bør ha forrang over medlemsstatenes forfatningsrett.

I sammenheng med argumentet om effektivitet og lik anvendelse, bør det trekkes inn at det vil gå på bekostning av hensynet til medlemsstatenes likevekt dersom EU-retten praktiseres ulikt i medlemsstatene. Det fremgår av TEU art. 4 (2) at medlemsstatene har ”lighet over for traktatene”, noe som tilsier at medlemsstatene skal behandles likt av EU og praktisere EU-retten på lik måte. Det vil også gå utover EU-borgernes rettssikkerhet dersom nasjonal forfatning anses å ha forrang over EU-rett. En medlemsstats tilsidesettelse av EU-rett vil ha rettslige konsekvenser for samtlige innbyggere eller næringsdrivende i den aktuelle staten, ikke bare borgere med statsborgerskap. Dersom medlemsstatenes forfatningsrett anses å ha forrang over EU-rett, kan dette sies å påvirke både fellesskapet av EU-borgere og medlemsstater.

Det kan også argumenteres for at EU har flere likhetstrekk med en stat, og bør derfor ha forrang over nasjonal forfatning. Dersom EU er å regne som et stat, er medlemsstatenes rett underordnet førstnevnte, og EU-rett vil dermed naturlig nok ha forrang som øverste rettskilde. På den ene siden har EU lovgivende, dømmende og utøvende myndighet, med felles valuta for alle medlemsstatene. På den andre siden kan EU ikke sies å utgjøre en stat, da politi og rettsvesen fortsatt er et internt nasjonalt anliggende, samt at EU ikke har anledning til å ilegge skatt som sådan.⁴⁷ Selv om argumentet dermed ikke kan anvendes med full vekt, kan likevel

---

⁴⁵ Kwiecien, ”The Primacy of European Union Law over National Law Under the Constitutional Treaty”, s. 1482.

⁴⁶ Sak 14/68, *Walt Wilhelm m.fl mot Bundeskartellamt*, 1969, avsnitt 6.

⁴⁷ <http://seierstadeu.blogspot.no/2009/12/pa-vei-mot-en-stat.html> (sist lest 2.12.2012 4).

likehetstrekkene mellom EU og et statsstyre tilsa at EU-rett bør ha forrang over medlemsstatenes forfatningsrett.

3.1.2 Medlemsstatenes overføring av suverenitet til EU

Det følger av TEU art. 5 nr. 1 at ”afgrænsningen af Unionens beføjelser er underlagt princippet om kompetencetildeling.” Dette innebærer på den ene siden at EU kun innehar den kompetanse som er overført. På den andre siden kan det sies at slik overføring av suverenitet innebærer at EU-rett har forrang i forhold til all lovgivning. Det er ikke noe konkret i traktatene som tilsier at overført suverenitet avgrenses mot medlemsstatenes konstitusjonelle rett. Det kan sies at EUs suverenitet ville undergraves betydelig dersom medlemsstatene skulle kunne velge hvilke normer de ønsker å akseptere.⁴⁸ Samlet taler dette for at medlemsstatene har akseptert EU-rettens forrang over konstitusjonell rett allerede ved medlemskap i EU, og at EU-rett derfor bør ha forrang over nasjonal forfatningsrett.

Argumentet om overføring av suverenitet ble trukket frem i *Costa/ENEL*, hvor det ble uttalt at

”medlemsstaterne har ved at oprette et Fællesskab på ubegrænset tid, der har egne (...) beføjelser, der er en følge af en kompetencebegrænsning eller en overførsel af beføjelser fra medlemsstaterne til Fællesskabet, faktisk begrænset deres suverænitet, selv om det er sket inden for afgrænsede områder, og har således skabt et regelsæt, som finder anvendelse på deres statsborgere og på dem selv.”⁴⁹

Her begrunnes EU-rettens forrang i selve opprettelsen av fellesskapet og forpliktelsen som avståelse av suverenitet medfører for medlemsstatene.

---

⁴⁸ Paul Craig, ”The ECJ, National Courts and the Supremacy of Community law”, *The European Constitution in the Making*, s. 45,

<http://www.ecln.net/elements/conferences/bookrome/craig.pdf>.

⁴⁹ Sak 6/64, *Costa/ENEL*, s. 535.

3.1.3 Aksept fra medlemsstatene

Det kan også argumenteres for at medlemsstatens aksept av forrangsprinsippet tilsier at EU-rett bør ha forrang over nasjonal forfatning. Det må kunne legges til grunn at medlemsstatene som har tilsluttet EU har vært kjent med og akseptert forrangsdoktrinen som følger av *Costa/ENEL*.

Det kan imidlertid innvendes at de originale seks medlemmene ikke hadde anledning til å forutse doktrinen om forrang ved inngåelse i EU. Slik forrang var verken hjemlet i traktatene, eller slått fast i rettspraksis på det daværende tidspunkt. Det må likevel sies at også de originale seks medlemmene i ettertid stilltiende har akseptert doktrinen om forrang, ettersom forrangsprinsippet ble fastslått såpass tidlig at medlemmene ville hatt både tid og mulighet til å protestere eller i sin ytterste konsekvens trekke seg ut av unionen. Da dette ikke har skjedd, må prinsippet om forrang sies å være så anerkjent at det i ettertiden er akseptert som gjeldende EU-rett også av de seks originale medlemmene.⁵⁰

Selv om samtlige medlemsstater nå må antas å ha akseptert doktrinen om forrang,⁵¹ må det presiseres at flere nasjonale domstoler har vært motvillige til å anerkjenne forrangsprinsippet etter det ble presisert til å omfatte medlemsstatenes forfatningsrett i *Internationale Handelsgesellschaft*. Det kan likevel argumenteres for at medlemsstatenes aksept av doktrinen om forrang tilsier at EU-rett bør ha forrang over nasjonal forfatningsrett.

---

⁵⁰ Craig, "The ECJ, National Courts and the Supremacy of Community law", s. 45.

⁵¹ Kwiecien, "The Primacy of European Union Law over National Law Under the Constitutional Treaty", s. 1487, med videre henvisning i fotnote 30: the judgement of the Spanish Constitutional Court, Electoral Law Constitutionality Case (1991), Oppenheimer I 702, 704-705.

3.1.4 Avtaler skal holdes

Medlemskap i EU baserer seg på frivillig avtale ved traktatinnngåelse. Det eksisterer da en rettslig forpliktelse til å overholde traktatforpliktelser, nemlig prinsippet om at avtaler skal holdes. Prinsippet er internasjonalt anerkjent, og kommer blant annet til uttrykk i Wien-konvensjonen art. 26.⁵² Dette taler for at EU-retten bør ha forrang ved motstrid med nasjonal forfatningsrett.

Dette ble trukket frem i *Humblet*,⁵³ hvor EU-domstolen så prinsippet om at avtaler skal holdes i sammenheng med ratifiseringen av EU-traktatene som grunnlag for EU-rettens forrang over nasjonal lov. Her uttalte EU-domstolen at forpliktelsen til å overholde EU-rett følger tydelig av traktatene etter ratifikasjon, og har prioritet foran nasjonal lovgivning.⁵⁴

3.2 Argumenter for den nasjonale forfatningsrettens forrang

3.2.1 Medlemsstatene er fortsatt selvstendige stater

Selv om medlemsstatene har overført grader av suverenitet til EUs organer, er de like fullt suverene stater. Dette innebærer at medlemsstatene fremdeles har egen grunnlov og egne institusjoner som sørger for et felles lovverk. Særlig er som nevnt politi og rettsvesen fortsatt et internt anliggende, selv om disse områdene samordnes stadig tettere med EU.⁵⁵ Det faktum at medlemsstatene fortsatt er selvstendige stater, og ikke underlagt EU som sådan, tilsier at medlemsstatenes forfatningsrett bør ha forrang over EU-rett.

---

⁵² Wien-konvensjonen kan sies å anses som internasjonal sedvanerett, samt at den ble ratifisert av EU i 2006.

⁵³ Sak 6/60, Jean E. Humblet mot Belgia, 1960.

⁵⁴ *Op.cit.* avsnitt 569.

⁵⁵ <http://seierstadeu.blogspot.no/2009/12/pa-vei-mot-en-stat.html> (sist lest 2.12.2014).

3.2.2 Medlemsstatenes forfatning er hjemmel for EUs kompetanse

Det kan argumenteres for at nasjonal forfatning bør ha forrang over EU-rett ettersom forfatningen kan sies å være den grunnleggende hjemmel for EUs kompetanse. Dette fordi EUs kompetanse som nevnt er basert på kompetanse overført fra medlemsstatene gjennom traktatene. Selve grunnlaget for slik overføring følger igjen av medlemsstatenes forfatning; ved medlemskap i EU har enten medlemsstatenes forfatning åpnet for overføring av suverenitet, eller så har denne måtte endres for å muliggjøre slik overføring.⁵⁶

Dette hensynet ble trukket frem i *Kloppenburg*,⁵⁷ hvor den tyske forfatningsdomstol nektet å anerkjenne EU-direktivs direkte virkning. Domstolen uttalte her for første gang at medlemsstatene må anses som ”die Herren der Gemeinschaftsverstrage”,⁵⁸ som oversettes til traktatens herrer, på bakgrunn av den kontraktsrettslige avtaleinngåelsen mellom EU og medlemsstatene.

Argumentet om at medlemsstatene er ”traktatens herrer” støttes opp av at medlemskap i EU er basert på frivillig avtale, som medlemsstatene til ethvert tidspunkt har anledning til å ensidig trekke seg ut av.⁵⁹ Å forlate EU kan naturligvis ha sine politiske konsekvenser, men til syvende og sist er det opp til medlemsstatene å bestemme hvorvidt fortsatt medlemskap i EU er ønskelig eller ikke. Sammenlagt taler dette for at siste ord ligger hos medlemsstatene, og at deres forfatningsrett bør gå foran ved motstrid.

Et annet argument som taler for forfatningsrettens forrang, er dennes karakter.

Forfatningen inneholder grunnleggende regler om statsform, strukturell oppbygging av myndighetsfordeling, rettigheter, og prosedyrer for lovgivning. En stats forfatning kan derfor sies å representere selve essensen av rettssystemet, og daterer gjerne lengre tilbake i tid som et resultat av initiativ fra folket.⁶⁰ Videre kan det argumenteres for at det er viktig av hensynet til nasjonal identitet å beholde de rettigheter og prinsipper som følger av forfatning.

---

⁵⁶ For eksempel ble irsk grunnlov endret for å muliggjøre medlemskap i EU, se Hartley s. 259.

⁵⁷ BvR 687/85 8, *Kloppenburg*, 1987.

⁵⁸ *Op.cit.* avsnitt 58.

⁵⁹ TEU artikkel 50 nr. 1.

⁶⁰ Matthias Kumm, ”The Jurisprudence of Constitutional Conflict: Constitutional Supremacy in Europe before and after the Constitutional Treaty”, *European Law Journal Vol. 11 No. 3*, 2005, s. 274.

Forfatningens viktighet illustreres også gjennom de særskilte prosedyrene ved endring av grunnlovsbestemmelser. Ofte vil ikke normal lovgivningsprosedyre for endring være tilstrekkelig, men avhenge av kvalifisert flertall eller folkeavstemning.⁶¹ Dette tilsier at rettigheter som følger av grunnlov er uavhengig av de sittende politiske partier, og beskyttes i høy grad av myndighetene. Det kan også nevnes at en slik kvalifisert form for prosedyre ikke nødvendigvis kreves for inngåelse av EU-medlemskap. Dette tilsier også at forfatningen er av en slik karakter at den bør ha forrang over EU-rett.

---

⁶¹ For eksempel følger det av tysk grunnlov artikkel 79 at grunnloven kun kan endres ved absolutt to tredjedels flertall av Forbudsdagen, og enkelt to tredjedelt flertall av Forbundsrådet.

4. Kollisjonssituasjoner

I dette kapittelet vil de mest sentrale kollisjonssituasjonene mellom EU-rett og nasjonal forfatning behandles. Dette vil være hvor EU-rett kolliderer med fundamentale rettigheter etter nasjonal grunnlov og hvor EU-rett kolliderer med spesifikke bestemmelser etter nasjonal grunnlov.

Det vil i fremstillingen skilles mellom kollisjon med fundamentale rettigheter etter grunnlov og kollisjon med spesifikke grunnlovsbestemmelser. Fundamentale rettigheter er individuelle rettigheter av umistelig karakter,⁶² ofte nært beslektet med menneskerettigheter, som nyter særlig beskyttelse gjennom nasjonale forfatninger. Et eksempel vil være individets rett til liv. Forholdet mellom EU-rett og fundamentale rettigheter er blitt behandlet av EU-domstolen og nasjonale domstoler på et mer overordnet og generelt nivå. Det er derfor hensiktsmessig å behandle dette separat fra tilfellene hvor EU-rett kolliderer med spesifikke grunnlovsbestemmelser.⁶³ Spesifikke grunnlovsbestemmelser er gjerne av mer konkrete art, som ikke nødvendigvis reflekterer og ivaretar fundamentale rettigheter som sådan. Et eksempel vil kunne være grunnlovsbestemmelse om trygd. Her vil det være sentralt å se på hvordan EU-domstolen og nasjonale domstoler har tilnærmet seg samme sak. I slike saker vil faktum derfor være mer sentralt enn i saker om kollisjon med fundamentale rettigheter.

Et naturlig utgangspunkt ved vurdering av kollisjonstilfelle er traktatenes ordlyd. Ettersom det ikke eksisterer bestemmelse i traktatene vedrørende forrang,⁶⁴ samt at EU-domstolen som nevnt ikke anser seg særlig bundet av ordlyden, vil det imidlertid legges hovedvekt på praksis fra EU-domstolen. Praksis fra nasjonale domstoler vil også belyses. Vurderingen vil i hovedsak bestå i hvordan EU-domstolen og nasjonale domstoler har håndtert slik kollisjon.

---

⁶² BVerfGE 37, 271, BvL 52/71, Solange-I, 1974, avsnitt 44.

⁶³ Mattias Kumm and Victor Ferreres Comella, "The Future of Constitutional Conflict in the European Union: Constitutional Supremacy after the Constitutional Treaty", *Altneuland: The EU Constitution in a Contextual Perspective*, Jean Monnet 5/04, 2004, s. 6.

⁶⁴ Sett bort fra Lisboa-traktatens forrangsbestemmelse i protokoll.

4.1 EU-rett kolliderer med fundamentale rettigheter etter nasjonal grunnlov

Problemstillingen vedrørende kollisjon mellom EU-rett og fundamentale rettigheter oppstod på et tidlig stadium av EU-integrasjonen. Diskusjonen ble særlig aktuell tidlig på 70-tallet, hvor det ble avsagt flere relevante dommer på området.

Her skal det først ses på EU-domstolens tilnærming til problematikken vedrørende kollisjon mellom EU-rett og fundamentale rettigheter etter nasjonal grunnlov, dernest nasjonale domstolers tilnærming til samme problemstilling.

4.1.1 EU-rettens anvendelse av forrangsprinsippet ved kollisjon

EU-retten har som nevnt fastslått forrang over all nasjonal lovgivning. Det vil likevel vurderes hvis og i hvilken grad EU hensyntar medlemsstatenes fundamentale rettigheter ved kollisjon mellom EU-rett. Spørsmålet blir hvordan forrangsprinsippet anvendes av EU-retten ved kollisjon mellom EU-rett og fundamentale rettigheter etter nasjonal forfatning.

Det fremgår av TEU art. 4 nr. 2 at

”Unionen respekterer medlemsstaternes lighed over for traktaterne samt deres nationale identitet, som den kommer til udtryk i deres grundlæggende politiske og forfatningsmæssige strukturer.”

På den ene siden kan ordlyden tilsi at EU skal ta hensyn til nasjonal forfatning og tillegge denne betydelig vekt. Dette kan igjen tilsi at EU vil måtte tilsidesette EU-rett i den grad denne strider mot fundamentale rettigheter etter nasjonal forfatning. På den andre siden er ordlyden vag, da det er uklart hva som ligger i nasjonal identitet. Det vil være opp til EU-domstolen å fastslå når medlemsstatenes nasjonale identitet anses påvirket av EU-retten jf. TEUF artikkel 276.⁶⁵ Ordlyden gir ikke videre føringer om hensynet til nasjonal identitet vil ha innvirkning på spørsmålet om forrang ved kollisjon med fundamentale rettigheter. Det må derfor ses hen til EU-domstolens praksis.

---

⁶⁵ Dette illustreres i avsnitt 49 av sak 393/10, Dermod Patrick O’Brien mot Ministry of Justice, 2012.

I 1964 fastslo EU-domstolen i *Costa/ENEL* at EU-rettens forrang gjelder for enhver nasjonal bestemmelse. Dette begrunnes i EU-rettens spesielle karakter. Domstolen uttalte

”af alt dette fremgår det, at den af traktaten affødte ret, der hidrører fra en autonom rets kilde, på grund af sin selvstændige natur retsligt må gå forud for en hvilken som helst national bestemmelse, idet den ellers ville miste sin fællesskabskarakter, og idet selve retsgrundlaget for Fællesskabet ellers ville blive bragt i fare.”⁶⁶

Det presiseres imidlertid ikke av domstolen hvorvidt EU-rett også har forrang over fundamentale rettigheter etter nasjonal forfatning.

I 1970 kom EU-domstolen i *Internationale Handelsgesellschaft* til at EU-rett har forrang også ved motstrid med medlemsstatenes forfatningsrett. Etter å ha begrunnet EU-rettens forrang i dens spesielle natur slik som i *Costa/ENEL*, uttalte domstolen at

”derfor påvirkes en fællesskabsakts gyldighed eller virkning i en medlemsstat ikke af, at det gøres gældende, at den krænker de fundamentale rettigheder, som de er udformet i statens forfatning, eller grundsætningerne i en national forfatnings struktur.”⁶⁷

EU-domstolen uttalte også at

”respekten for disse rettigheder skal, selv om den har sit grundlag i medlemsstaternes fælles forfatningsmassige traditioner, sikres inden for rammerne af Fællesskabets struktur og mål.”⁶⁸

Her kan det sies at EU-domstolen anser at EU har et selvstendig ansvar for å sikre fundamentale rettigheter, uavhengig av om disse kommer til uttrykk i medlemsstatenes forfatninger.

I 1974 avsa EU-domstolen avgjørelsen *Nold*, som kan oppfattes å nyansere forrangsprinsippet. EU-domstolen anerkjente at medlemsstatenes konstitusjoner utgjør en inspirasjonskilde for EU-retten, og at EU-rett som utgangspunkt ikke skal stride mot fundamentale prinsipper og rettigheter som følger av grunnlov. Domstolen uttalte at

---

⁶⁶ Sak 6/64, *Costa/ENEL*, avsnitt 3.

⁶⁷ Sak 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft*, avsnitt 3.

⁶⁸ *Op.cit.* avsnitt 4.

”disse grundrettigheter hører til de almindelige retsgrundsætninger, som den skal beskytte. Under udøvelsen heraf skal Domstolen lægge de forfatningsmæssige traditioner i medlemsstaterne til grund og kan følgelig ikke anerkende foranstaltninger, der er uforenelige med de i disse staters forfatninger anerkendte og beskyttede grundrettigheder.”⁶⁹

Selv om uttalelsen kan forstås slik at EU-rett som strider mot medlemsstatenes fundamentale rettigheter må underkjennes av EU-domstolen, må det sies at avgjørelsen kun gir uttrykk for at EU-domstolen vil respektere fundamentale rettigheter ved myndighetsutøvelse.⁷⁰

Det kan stilles spørsmål både i forhold til *Nold* og *Internationale Handelsgesellschaft*, om fundamentale rettigheter må være felles for alle medlemsstatens forfatning for at disse skal være relevante for EU-retten. Dette vil særlig komme på spissen hvor en medlemsstats fundamentale rettigheter ikke er anerkjent, eller anses som kontroversiell, i en annen medlemsstat. Det kan synes som EU-domstolen anser at beskyttelse skal foreligge på et ”minste felles multiplum”-nivå,⁷¹ hvilket vil si at beskyttelse av fundamentale rettigheter omfatter de rettigheter som medlemsstatene har til felles på laveste nivå.

Konklusjonen er at forrangsprinsippet anvendes av EU-retten slik at det gjelder også overfor fundamentale rettigheter etter nasjonal grunnlov. *Nold* illustrerer likevel at EU i en viss grad vil ta hensyn til fundamentale rettigheter, selv om det kan sies å være noe uklart hva som ligger i dette. EUs bruk av medlemsstatens forfatninger som inspirasjonskilde med hensyn til fundamental rettigheter kan illustreres gjennom at unionen har lånt materiale fra nasjonale grunnlover, samt referert til dem ved flere anledninger.⁷² Videre bør det bemerkes at utviklingen hva gjelder fundamentale rettigheter i EU har gått mot større rettslig beskyttelse. Dette kan særlig vises gjennom EUs charter om grunnleggende rettigheter,⁷³ samt EUs

---

⁶⁹ Sak 4/73, *Nold*, avsnitt 13.

⁷⁰ Tommaso Pavone, “A Case of Disaggregated Sovereignty: The European Court of Justice and the Turn to Fundamental Rights Protection”, 1969-1974, 2012, s. 16.

⁷¹ Celal Polat og Erdem Cam, ”Fundamental Rights: The Product of Case Law? Before the Treaty of Lisbon”, *Marmara Journal of European Studies*, volume 21 nr. 1, 2013, s. 25.

⁷² Kwiecien, ”The Primacy of European Union Law over National Law”, s. 1484, med videre henvisning i fotnote 17: Jan Wouters, *National Constitutions and the European Union*, 27 *Legal Issues of Economic Integration* 25, 34 (2000).

⁷³ Chartret om Grunnleggende Rettigheter i Den Europæiske Union, 2010/C 83/02, trådte i kraft ved Lisboa-traktaten.

tiltredelse til EMK.⁷⁴ Samlet tilsier dette at det er liten sannsynlighet for at det vil oppstå kollisjon mellom EU-rett og fundamentale rettigheter etter nasjonal forfatning.

4.1.2 Nasjonale domstolars anvendelse av forrangsprinsippet ved kollisjon

Spørsmålet blir her hvordan nasjonale domstoler har anvendt forrangsprinsippet når EU-rett kolliderer med fundamentale prinsipper etter nasjonal forfatning. Det vil tas utgangspunkt i tysk rettspraksis, da den tyske forfatningsdomstolen har avsagt flere relevante avgjørelser vedrørende den konkrete problemstillingen. Det vil imidlertid suppleres med praksis fra italiensk og dansk rett.

I 1974 i *Solange I* kom den tyske forfatningsdomstolen til at den er kompetent til å overprøve og tilsidesette EU-rett som anses for å være i strid med tysk grunnlov, så lenge EU ikke i tilstrekkelig grad sikrer beskyttelse av fundamentale rettigheter.⁷⁵ Her hadde et tysk import/eksportfirma brakt inn sak for den administrative domstol med påstand om å annullere en avgjørelse av et importbyrå, hvor et eksport-depositum ble erklært forspilt etter at firmaet bare delvis hadde brukt eksportlisensen. Grunnlaget for avgjørelsen var to EU-forordninger.

Den administrative domstol forela spørsmål for EU-domstolen om hvorvidt reglene etter forordningene er lovlige etter EU-rett. I *Internationale Handelsgesellschaft*, som nevnt ovenfor, fastslo EU-domstolen at forordningene var lovlige. Resonnementet gikk i korthet ut på at nasjonal rett ikke kan ha forrang over EU-rett på grunn av sistnevntes autonome status. Den administrative domstol forela så spørsmål til den tyske forfatningsdomstol om forpliktelsene etter EU-forordningen var i samsvar med tysk forfatningsrett.

Domstolen fastslo rettens kompetanse til å overprøve EU-rett: kun sekundær EU-lovgivning kan overprøves av forfatningsdomstolen, da det ikke er noe som tilsier at traktatbestemmelser kan være i konflikt med tysk grunnlov.⁷⁶ Domstolen begrunnet dette med at den ikke anså EU-retten som verken en del av det nasjonale rettssystem eller internasjonal rett, men utgjør et uavhengig rettssystem som har sitt utspring fra en autonom rettskilde. Retten uttalte at dette medfølger at rettssystemene er sidestilt og uavhengige hverandre i deres gyldighet.⁷⁷

---

⁷⁴ TEU art. 6 (2).

⁷⁵ BVerfGE 37, 271, *Solange I*, 1974.

⁷⁶ *Op.cit.* avsnitt 39.

⁷⁷ *Op.cit.* avsnitt 40 og 41.

Retten anså seg kompetent til å overprøve og tilsidesette sekundær EU-lovgivning dersom denne strider mot fundamentale rettigheter etter tysk grunnlov. Begrunnelsen for dette var at fundamentale rettigheter er essensielle og umistelige trekk ved gyldigheten av tysk grunnlov. Retten uttalte at dagens situasjon angående integrasjon i EU derfor er av stor viktighet. Det ble understreket at EU fremdeles manglet et demokratisk legitimert parlament hvis medlemmer er direkte valgt på bakgrunn av generell stemmerett. Videre uttalte retten at EU særlig fortsatt manglet en kodifisert katalog av fundamentale rettigheter, hvis rettigheter er pålitelige og utvetydig forutsatt for fremtiden på samme måte som tysk grunnlov.⁷⁸ Det kan sies at den tyske forfatningsdomstol her stilte krav om at EUs beskyttelse av fundamentale rettigheter må tilfredsstillende et vist nivå for at forfatningsdomstolen ikke skal overprøve EU-rett mot fundamentale rettigheter etter tysk grunnlov.

Gjennomgangen av hovedpunktene i *Solange I* illustrerer nasjonal motvilje mot å anerkjenne EU-rett som overnasjonal, i den forstand at EU-retten har forrang også overfor forfatningsrett. Selv om den foreliggende dom kun gir uttrykk for tysk standpunkt, anser flere medlemsstater seg kompetent til å overprøve EU-rett mot nasjonal forfatningsrett, og tilsidesette EU-rett.⁷⁹ Den italienske forfatningsdomstolen har blant annet uttalt at selv om den anerkjenner EU-rettens forrang, reserverer den seg retten til å overprøve hvorvidt slik rett er i samsvar med fundamentale prinsipper etter italiensk grunnlov, samt individuelle rettigheter som følger av denne.⁸⁰

Synet ble imidlertid forandret i 1983 *Solange II*.⁸¹ Her var spørsmålet om en prejudisiell avgjørelse av EU-domstolen vedrørende anvendelse av en EU-forordning, medførte brudd på fundamentale rettigheter etter tysk grunnlov. Den tyske forfatningsretten kom til at EU nå oppfyller kravene etter *Solange I*, og at forfatningsdomstolen derfor ikke lenger vil overprøve EU-rett opp mot fundamentale rettigheter i grunnloven. Begrunnelsen var at etter avsigelsen av *Solange I* har alle EU-institusjonene i betydelig grad anerkjent at ved utøvelsen av myndighet skal institusjonene se hen til og respektere fundamentale rettigheter, særlig de som

---

⁷⁸ *Op.cit.* avsnitt 44.

⁷⁹ Anne Peters, "The Bananas Decision (2000) of the German Federal Constitutional Court: Towards Reconciliation with the European Court of Justice as Regards Fundamental Rights Protection in Europe", *German yearbook of international law*, Vol. 43. S. 276-282, 2000, s. 277.

⁸⁰ Craig, "The ECJ, National Courts and the Supremacy of Community Law", s. 38.

⁸¹ BVerfGE 73, 339 BvR 197/83, *Solange II*, 1986.

er etablert av medlemsstatenes grunnlov og EMK.⁸² Videre listet forfatningsdomstolen opp en rekke rettigheter som EU-domstolen har anerkjent i senere saker, og fremhevet betydningen av at EU har vedtatt en erklæring om fundamentale rettigheter og demokrati.⁸³

Domstolen gikk altså bort fra standpunktet i *Solange I*, og snudde utgangspunktet for overprøving: etter *Solange I* ville forfatningsdomstolen fortsette å overprøve om EU-rett er i samsvar med fundamentale rettigheter etter tysk grunnlov, så lenge EU ikke beskytter fundamentale rettigheter i tilstrekkelig grad. Etter *Solange II* het det at forfatningsdomstolen ikke vil overprøve EU-rett opp mot fundamentale rettigheter etter tysk grunnlov, så lenge unionen fortsetter å respektere og beskytte fundamentale rettigheter. Dette illustrerer at den tyske forfatningsdomstol er villig til å stole på at EU-domstolen tilsidesetter EU-rett som er i strid med fundamentale rettigheter.

I *Maastricht-dommen* fra 1993,⁸⁴ kan det imidlertid virke som den tyske forfatningsdomstolen gikk tilbake til synet i *Solange I*. Forfatningsdomstolen kom til at dens oppgave var å garantere at innbyggerne er sikret effektiv beskyttelse av fundamentale rettigheter, også i forhold til EU-retten, og at denne beskyttelse tilsvarer beskyttelsen av umistelige rettigheter etter tysk grunnlov. Forfatningsdomstolen uttalte imidlertid samtidig at den utøver sin jurisdiksjon i samarbeid med EU-domstolen, og vil derfor begrense seg til å sikre generell beskyttelse av uforanderlige standarder til fundamentale rettigheter.⁸⁵ Det kan vanskelig sies hva som ligger i generell beskyttelse av uforanderlige standarder, men uttalelsen kan tolkes som at domstolen gjenopprettet en viss prøvingsadgang.

Dansk Høyesterett inntok et lignende standpunkt i sin *Maastricht-dom*, hvor det ble fastslått at retten er kompetent til å overprøve EU-rett mot forfatningsrett.⁸⁶ Dette ble videre gjentatt og understreket av dansk høyesterett i *Lisboa-dommen*.⁸⁷ Disse avgjørelsene vil behandles nærmere i kapittel 6.

---

⁸² *Op.cit.* avsnitt 107.

⁸³ *Op.cit.* avsnitt 121.

⁸⁴ BVerfGE 89, 155 BvR 2134, 2159/92, Maastricht.

⁸⁵ *Op.cit.* avsnitt 70.

⁸⁶ UfR 1998 s. 800 H avsnitt 9.6 annet avsnitt.

⁸⁷ Sak 199/2012 s. 12.

Tyske domstolers standpunkt ble i noen grad modifisert igjen i *Bananas-dommen*.⁸⁸ Her uttalte den tyske forfatningsdomstol at *Maastricht-dommen* ikke måtte forstås slik at domstolene gjenoppretter full prøvingsadgang, men heller innehar en slags subsidiær nøds-jurisdiksjon. I dette ligger at forfatningsdomstolen kun vil overprøve EU-rett mot nasjonale fundamentale rettigheter dersom beskyttelsen etter EU har falt svært langt under akseptert standard,⁸⁹ noe som igjen tilsier at terskelen ligger svært høyt for nasjonale domstolers prøvingsadgang.

Det kan konkluderes med at de gjennomgatte nasjonale domstoler anser at forrangsprinsippet ikke gjør seg like gjeldende hvor det er tale om kollisjon mellom EU-rett og fundamentale rettigheter. Problematikken er imidlertid blitt mindre aktuell med tiden; den øvrige gjennomgangen viser at så lenge EU-domstolen stadig utvikler beskyttelse av fundamentale rettigheter, vil nasjonale domstoler vise tilbakeholdenhet med å overprøve denne. Sannsynligheten for at konflikt oppstår på dette området er dermed ganske lav.⁹⁰

---

⁸⁸ BVerfG, 2 BvL 1/97.

⁸⁹ Peters, "The Bananas Decision (2000) of the German Federal Constitutional Court: Towards Reconciliation with the European Court of Justice as Regards Fundamental Rights Protection in Europe", s. 280.

⁹⁰ Kumm og Comella, "The Future of Constitutional Conflict in the European Union: Constitutional Supremacy after the Constitutional Treaty" s. 5.

4.2 EU-rett kolliderer med spesifikke grunnlovsbestemmelser

Selv om problematikken vedrørende fundamentale rettigheter er blitt mindre aktuell med tiden, har derimot konflikter mellom EU-rett og spesifikke bestemmelser etter nasjonal grunnlov blitt stadig hyppigere. Problematikken har særlig oppstått etter ratifisering av Maastricht-traktaten av 1992, da denne inneholdt bestemmelser vedrørende statsborgerskap, monetær union, utenrikspolitikk osv.

Først skal det ses på i hvilken grad EU-retten krever forrang hvor det er tale om kollisjon med konkrete grunnlovsbestemmelser. Dernest skal det vurderes i hvilken grad de nasjonale domstoler etterlever EU-rettens krav til forrang.

4.2.1 EU-rettens anvendelse av forrangsprinsippet ved kollisjon

Som et utgangspunkt har EU-domstolen, som vist ovenfor i *Internationale Handelsgesellschaft*, fastslått forrang over nasjonal forfatningsrett, noe som må sies å også inkludere nasjonale spesifikke grunnlovsbestemmelser. EU-domstolens praksis kan imidlertid tyde på at førstnevnte ikke i alle tilfeller vil opprettholde forrangsprinsippet i like stor grad. Spørsmålet blir hvordan forrangsprinsippet anvendes av EU-retten ved kollisjon mellom EU-rett og spesifikke nasjonale grunnlovsbestemmelser.

Et eksempel hvor EU-domstolen fastholdt forrang over spesifikke grunnlovsbestemmelser, er en sak hvor tysk grunnlov forbød kvinner å tjenestegjøre i militæret i stillinger som involverte våpenbruk.⁹¹ EU vedtok et direktiv som åpnet for dette, som dermed stred mot den tyske grunnlovsbestemmelsen. I en prejudisiell avgjørelse slo EU-domstolen fast at ingen av traktatens unntaksbestemmelsene om offentlig sikkerhet kom til anvendelse, og at det ikke kunne gjelde et alminnelig forbehold for tiltak som en medlemsstat treffer av hensyn til den offentlige sikkerhet.⁹² EU-domstolen begrunnet dette i hensynet til EU-rettens bindende karakter og ensartede anvendelse.⁹³ Her ble altså forrangsprinsippet anvendt fullt ut av EU-domstolen.

---

⁹¹ Sak C-285/98, Tanja Kreil mot Forbundsrepublikken Tyskland, 2000.

⁹² *Op.cit.* avsnitt 16.

⁹³ *Ibid.*

Et annet eksempel på at EU-domstolen fastholdt forrang ved kollisjon med grunnlovsbestemmelse, er en sak vedrørende gresk utdanning.⁹⁴ Saken gjaldt en gresk grunnlovsbestemmelse som fastslo offentlig monopol på høyere utdanning, og forbød private utdanningsanstalter. Monopolet stred mot et EU-direktiv som krevde anerkjennelse av vitnemål utstedt av private utdanningsinstitusjoner i andre medlemsstater. EU-domstolen fastholdt forrang, og begrunnet dette i gjensidig tillit mellom medlemsstatene.⁹⁵ En ytterligere begrunnelse var at muligheten til å utøve erverv på bakgrunn av vitnemål ikke gikk utover greske forfatningsmessige krav til høyt nivå på utdanning.⁹⁶ Selv om forrangsprinsippet formelt ble anvendt av EU-domstolen, kan det sies at EU-rettens krav til forrang ble mindre inngripende for det greske rettssystem ved at EU-domstolen tok hensyn til formålene ved grunnlovsbestemmelsen.

En sak hvor det kan argumenteres for at EU-domstolen ikke fastholdt kravet om forrang i like stor grad, er sak om irsk grunnlovsbestemmelse som beskytter fosters rett til liv ved å forby abort.⁹⁷ En frivilling studentforening videreformidlet informasjon om irske kvinners mulighet til å reise til Storbritannia for å ta abort. Dette ble av nasjonal domstol ansett i strid med grunnloven, mens studentforeningen anførte at den var beskyttet av den EU-rettslige bestemmelsen om rett til fri flyt av tjenester. EU-domstolen kom til at abortinngrep riktig nok var å regne som tjeneste. Retten la imidlertid avgjørende vekt på at studentforeningens tilknytning til tjenesten var for svak til å falle inn under bestemmelsen om fri flyt av tjenester, da det ikke forelå samarbeid mellom abortklinikken og studentforeningen.⁹⁸ Her kan det sies at EU-domstolen tolket faktum dithen at EU-retten ikke kom til anvendelse, og motstrid ble derfor ikke konstatert.

Det kan argumenteres for at EU-domstolen la til grunn et påfallende strengt tilknytningskrav for vurdering om EU-retten kom til anvendelse i saken. Det har blitt hevdet at et slikt tilknytningskrav ikke stemte overens med tidligere EU-praksis, samt at EU-domstolens begrunnelse avvek i stor grad fra generaladvokatens utredning.⁹⁹ Avgjørelsen kan sies å tolkes

---

⁹⁴ Sak 274/05, Kommisjonen mot Hellas, 2008.

⁹⁵ *Op.cit.* avsnitt 30.

⁹⁶ *Op.cit.* avsnitt 40.

⁹⁷ Sak C-159/90, The Society for the Protection of Unborn Children Ireland Ltd mot Stephen Grogan m.fl, 1991.

⁹⁸ Sak 159/90, Grogan, avsnitt 25.

⁹⁹ Rick Lawson, "The Irish Abortion Cases: European Limits to National Sovereignty?" *European Journal of Health Law* 1: 167-186, 1994, s. 173.

slik at EU-domstolen vil kunne være tilbøyelig til å trå varsomt hvor det er tale om essensielle grunnlovsbestemmelser.¹⁰⁰ Ved å unngå å konstatere motstrid slapp EU-domstolen å fastholde krav om tilsidesettelse av irsk grunnlovsbestemmelse, noe som kunne ført til sterke reaksjoner fra irske myndigheter. Det kan også hevdes at EU-rettslige hensyn ikke gjorde seg særlig gjeldende i saken, da studentgruppas utdeling av informasjon hadde lite å si for næringsdrift og økonomiske hensyn. Dette kan tilsi at EU-domstolen anså at grunnlovsbestemmelsens samfunnsmessige betydning veide tyngre enn hensyn til gjennomføringen av EU-retten.

Av de gjennomgatte avgjørelsene kan det konkluderes med at EU-domstolen formelt anvender forrangsprinsippet i samtlige saker vedrørende kollisjon med spesifikke grunnlovsbestemmelser. Det kan imidlertid ikke utelukkes at EU-domstolen under spesielle omstendigheter vil være tilbøyelig til å tolke EU-retten noe innskrenkende for å unngå konflikt med spesifikke grunnlovsbestemmelser av særlig betydning for medlemsstatene. Det kan også hevdes at det på generelt grunnlag bør være anledning for EU-domstolen å bøye av EU-rett for nasjonal rett hvor dette er tilfelle, for slik å unngå motstrid og særlig misnøye fra medlemsstaten. Dette kan lettest gjøres ved at EU-domstolen tolker EU-retten slik at den ikke strider mot den nasjonale grunnlovsbestemmelsen, eller kommer til at det konkrete tilfellet ikke faller under EU-rettens anvendelsesområde. Vurderingen om EU-retten bør bøye av for nasjonal forfatning vil kunne bero på en avveining av grunnlovsbestemmelsens betydning for medlemsstaten, mot hvor sentrale og viktige deler av EU-retten som eventuelt tolkes bort eller innskrenkende.

4.2.2 Nasjonale domstolers anvendelse av forrangsprinsippet ved kollisjon

Selv om EU-retten formelt krever forrang i samtlige tilfeller, kan rettspraksis fra nasjonale domstoler tyde på at disse ikke alltid vil bøye seg etter et slikt krav. Den franske forfatningsdomstol har for eksempel ikke godtatt EU-rettens forrang hvor denne strider mot uttrykkelige bestemmelser i den franske grunnlov.¹⁰¹ Det skal her ses på de samme sakene som ovenfor, hvor vurderingen vil være graden av nasjonal etterlevelse av EU-rettens krav

---

¹⁰⁰ Kumm, "The Jurisprudence of Constitutional Conflict: Constitutional Supremacy in Europe before and after the Constitutional Treaty", s. 299, fotnote 94: "The Court of Justice is too sensitive to national constitutional concerns."

¹⁰¹ Julio Baquero Cruz, "The Legacy of the Maastricht-Urteil and the Pluralist Movement", *European Law Journal*, 2007, s. 9.

om forrang. Spørsmålet blir hvordan forrangsprinsippet anvendes av nasjonale domstoler ved kollisjon mellom EU-rett og spesifikke grunnlovsbestemmelser.

I eksempelet hvor den tyske grunnloven forbød kvinner å tjenestegjøre i militæret,¹⁰² ble saken løst ved endring av den tyske grunnlov, slik at kvinner kunne tjenestegjøre i militæret i samsvar med EU-direktivet. Her kan det imidlertid sies at det var nasjonale myndigheter som imøtekom EU-rettens krav til forrang, ikke nasjonale domstoler. Grunnen til at nasjonale myndigheter valgte å imøtekomme kravet til forrang kan være at grunnlovsbestemmelsen ikke reflekterte nasjonale verdier i høy nok grad til å motsette seg EU-rettens forrang. Dens rettslige historie og begrunnelse er ansett for å være tynn, og bestemmelsen kunne ikke sies å ha spilt en viktig rolle i Tyskland verken rettslig eller politisk.¹⁰³ Det kan derfor argumenteres for at det ikke forelå tilstrekkelig tungtveiende argumenter for å tilsidesette EU-retten i det foreliggende tilfellet. Det kan sies at tyske myndigheter i høy grad etterlevde EU-rettens krav til forrang i denne saken.

I saken om gresk utdanning opprettholdt EU-domstolen krav om forrang slik at offentlig monopol på høyere utdanning ble ansett å være i strid med EU-retten.¹⁰⁴ Spørsmålet ble løst av greske domstoler ved å tolke bestemmelsen kreativt slik at den ikke garanterte private rett til å opprette institusjoner, men at den heller ikke forbød dette.¹⁰⁵ På den ene siden kan det argumenteres for at greske domstoler reelt ga EU-retten forrang, da resultatet av tolkningen var at den greske grunnlovsbestemmelsen samsvarte med det aktuelle EU-direktivet. Det kan dermed argumenteres for at greske domstoler i høy grad etterlevde EU-rettens krav til forrang.

Det kan på den andre siden sies at greske domstoler formelt ikke aksepterte EU-rettens forrang, noe som kan tyde på at retten holdt døren åpen for at EU-rett som strider mot spesifikke grunnlovsbestemmelser på andre og viktigere områder enn utdanning ikke vil bli akseptert. En slik indikasjon kan muligens begrunnes i at EU-rettslig regulering av utdanningsnivå neppe ville medført senket kvalitet på gresk utdanning, som fremhevet av EU-domstolen. Direktivet åpnet kun for utøvelse av erverv etter endt utdanning, og stilte ingen krav hva gjelder innhold eller kvalitet til denne. Et argument kan også være at direktivet

---

¹⁰² Sak C-285/98, Tanja Kreil mot Forbundsrepublikken Tyskland, 2000.

¹⁰³ Kumm, "The Jurisprudence of Constitutional Conflict: Constitutional Supremacy in Europe before and after the Constitutional Treaty", s. 298.

¹⁰⁴ Sak 274/05, Kommisjonen mot Hellas, 2008.

¹⁰⁵ Artemis Malliaropoulou, "The doctrine of supremacy of European law and its application in the Greek legal system", 2009, s. 21.

tillot ileggelse av utjevningstiltak hvis det viste seg at lengden eller innholdet i en søkers utdanning avviker fra den opplæringen som kreves i Hellas.¹⁰⁶ Samlet kan det sies at det ikke forelå tungtveiende hensyn for greske domstoler å opprettholde den nasjonale grunnlovsbestemmelsen slik den lød etter sin ordlyd.

I saken vedrørende irsk grunnlovsbestemmelse som beskytter fosters rett til liv ved å forby abort,¹⁰⁷ tolket EU-domstolen faktisk dithen at saken ikke falt inn under EU-retten. Motstrid ble dermed ikke konstatert, slik at graden av nasjonal etterlevelse ikke lar seg vurdere i den foreliggende sak. Det er likevel verdt å merke seg at det følger uttrykkelig av irsk grunnlov at EU-retten har forrang også over forfatningsretten. Den irske forfatningsretten har imidlertid tolket forrangsbestemmelsen i lys av forfatningen som en helhet, og kommet til at EU-rettens forrang ikke gjelder hvor EU-rett er i konflikt med beskyttelsen av fosterets rett til liv.¹⁰⁸ Dette kan være begrunnet i at grunnlovsbestemmelse vedrørende fosterets rett til liv gjenspeiler profilerte prinsipper som settes høyt av den hovedsakelig katolske irske befolkning.¹⁰⁹ Selv om motstrid ikke ble konstatert, kan det derfor likevel argumenteres for at irske domstoler i fremtiden vil i liten grad etterleve EU-rettens krav til forrang ved kollisjon mellom EU-rett og grunnlovsbestemmelser vedrørende fosterets rett til liv. Det bør nevnes at det er blitt fremforhandlet en protokoll som unntar Irland for visse bestemmelser som anses uforenelig med fosterets rett til liv.¹¹⁰ Dette tilsier at både EU og nasjonale domstoler strekker seg for å unngå kollisjon.

Det kan konkluderes med at de utvalgte nasjonale domstolene anvender forrangsprinsippet fullt ut ved kollisjon med konkrete grunnlovsbestemmelser. Gjennomgangen av praksis illustrerer at det er få eller ingen eksempler på at nasjonale domstoler har valgt å tilsidesette EU-rett som kolliderer med spesifikke grunnlovsbestemmelser. Samtidig kan det sies at en del nasjonale domstoler har gitt uttrykk for at de i visse saker må ha mulighet til å tilsidesette EU-retten. Det kan argumenteres for at nasjonale domstoler på generelt grunnlag bør kunne tilsidesette EU-rett hvor denne strider mot essensielle grunnlovsbestemmelser som ivaretar prinsipielle og viktige samfunnsmessige hensyn. I den overnevnte saken om irsk forbud mot

---

¹⁰⁶ Sak 274/05, Kommisjonen mot Hellas, avsnitt 39.

¹⁰⁷ Sak C-159/90, Grogan.

¹⁰⁸ Kumm, "The Jurisprudence of Constitutional Conflict: Constitutional Supremacy in Europe before and after the Constitutional Treaty", s. 298, i fotnote 93.

¹⁰⁹ *Op.cit.* s. 298.

¹¹⁰ *Op.cit.* s. 293, med videre henvisning i fotnote 77: See Protocol No. 17.

abort kan det sies at grunnlovsbestemmelsens hensyn stammet fra lange religiøse tradisjoner i det irske rettssystem. Dersom EU-domstolen hadde funnet at EU-retten kom til anvendelse, og konstatert motstrid, vil prinsipielle og samfunnsmessige hensyn kunne tale for at irske domstoler burde opprettholdt grunnlovsbestemmelsen over EU-retten.

Det kan likevel hevdes at det er liten sannsynlighet for at slik tilsidesette vil skje. Gjennomgangen av praksis viser at nasjonale domstoler og myndigheter vil strekke seg langt for å unngå motstrid, enten ved å endre grunnlov eller ved å tolke seg bort fra motstrid. En begrunnelse for dette kan være at når kollisjon mellom EU-rett og spesifikke grunnlovsbestemmelser kommer på spissen, settes domstolene i en situasjon hvor de enten må bryte EU-retten eller sin egen forfatning, noe som neppe vil være ønskelig. Videre kan det sies at det er i begge rettssystemers interesse å unngå motstrid, da eventuell kollisjon vil resultere i tidkrevende prosess og et anspent forhold mellom domstolene. Det kan hevdes at det heller er hensiktsmessig å prøve å finne et effektivt kompromiss hva gjelder et felles mål og metode,¹¹¹ i stedet for hvem som har forrang i det konkrete tilfellet.

---

¹¹¹ Malliaropoulou, “The doctrine of supremacy of European law and its application in the Greek legal system”, 2009, s. 25.

5. Manglende demokrati i EU

I dette kapittelet vil konflikt vedrørende manglende demokrati i EU behandles. Manglende demokrati i EU har blitt anført av nasjonale domstoler som grunnlag for å stille seg kritisk til EU-rettens forrang over forfatningsretten. Dette var særlig tilfelle ved ratifisering av Maastricht-traktaten, hvor spørsmålet ble tatt stilling til blant annet av tysk og dansk domstol.¹¹² Argumentet gikk i hovedsak ut på at EU ikke er tilstrekkelig demokratisk etter nasjonale forfatningsmessige krav, da særlig vedrørende manglende legitimering fra den europeiske befolkning og manglende innflytelse i EUs lovgivningsprosess. Tysk og dansk rettspraksis vil være relevant for kapittelets fremstilling.

Vurderingen vil skille seg fra kapittelet ovenfor; det er her ikke tale om kollisjon mellom EU-rett og bestemmelser eller rettigheter i nasjonal forfatning som sådan, men heller konflikt angående adgangen til å underkjenne EU-rett på bakgrunn av mangel på demokrati etter forfatningsmessige krav. Det er like fullt tale om konflikt mellom EU-rett og medlemsstatenes konstitusjonelle rett, og vurderingen er således relevant i forhold til oppgavens problemstilling.

Det vil først gjennomgås EU-rettens tilnærming til spørsmålet om manglende demokrati, dernest hvordan tyske og danske domstoler har tilnærmet seg problemstillingen.

5.1 EU-retten om tilsidesettelse av EU-rett på bakgrunn av manglende demokrati

Hensynet til demokrati er sterkt fremhevet i fortalen til TEU femte ledd, hvor det heter at partene ”bekræfter den betydning, de tillægger principperne om (...) demokrati.” Videre fremkommer det av TEU art. 10 (1) at ”Unionens funksjonsmåte bygger på det representative demokrati.” Demokrati er også et vilkår for medlemskap i EU.¹¹³ Det følger av dette at EU anser det demokratiske element som sentralt for unionens virkemåte. Det er ikke noe i traktatene som tilsier at medlemsstatene har adgang til å tilsidesette EU-rett på bakgrunn av manglende demokrati.

---

¹¹² UfR 1998 s. 800 H og BvR 2134, 2159/92.

¹¹³ København-kriteriene (HHD07-13) 1993.

EUs demokratiske element oppnås i hovedsak ved at Europa-parlamentet har en større lovgivningsrolle enn tidligere.¹¹⁴ Den demokratiske betydningen av en slik prosess ble fremhevet i *Roquette Freres & Maizena*, hvor EU-domstolen uttalte at

”(...) høring, er det middel, der gør det muligt for Parlamentet effektivt at deltage i lovgivningsproceduren i Fællesskabet. Denne kompetence udgør et væsentlig element i den institutionelle ligevægt, som følger af traktaten. Den er på fællesskabsniveau en, om end begrænset, refleks af et grundlæggende demokratisk princip, hvorefter folkeslagene deltager i udøvelsen af magten ved hjælp af en repræsentativ forsamlings medvirken.”¹¹⁵

Dette illustrerer at EU-domstolen anerkjenner at unionens demokratiske element er begrenset, men at hensynet til demokrati likevel er tilstrekkelig ivarettatt gjennom medlemsstatens påvirkning i Europa-parlamentet.

Det kan også fra et EU-rettslig syn argumenteres for at i den grad EU lider av demokratiske mangler, er det EU-domstolen som har kompetanse til å fastslå dette, jf. TEU art. 19 og TEUF art. 267. Det kan dermed konkluderes med at EU-retten ikke åpner for at medlemsstatene har anledning til å tilsidesette EU-rett på bakgrunn av manglende demokrati, og opprettholder således forrang over nasjonal forfatning.

---

¹¹⁴ TEUF art. 294.

¹¹⁵ Sak 138 139/79, *Roquette Freres & Maizena mot Rådet*, 1980, avsnitt 33.

5.2 Nasjonale domstoler om tilsidesettelse av EU-rett på bakgrunn av manglende demokrati

Det kan hevdes at det demokratiske element er essensielt for enhver statsform, da særlig for medlemsstatene i EU. Et viktig element i prinsippet om demokrati er at utøvelse av statsmakt stammer fra folket i staten, hvor det avgjørende er hvorvidt en tilstrekkelig andel av demokratisk legitimitet er oppnådd.¹¹⁶ Det kan derfor ses på som naturlig at nasjonale forfatninger ved overføring av suverenitet stiller krav om at hensynet til demokrati må være tilstrekkelig ivaretatt. Det skal her ses på hvordan tyske og danske domstoler har tilnærmet seg problemstillingen om manglende demokrati i EU. Det skal særlig ses på hvorvidt disse domstolene anser at det forfatningsmessige kravet til demokrati er oppfylt gjennom påvirkningen til nasjonale parlament.

I den tyske *Maastricht-dommen* fastslo forfatningsdomstolen at et vilkår for medlemskap i EU er at legitimeringen og påvirkningen som følger av folket vil bli opprettholdt innenfor alliansen av statene. Hvis et fellesskap av stater har suverene forpliktelser og utøver suveren myndighet, må folket i medlemsstatene legitimere denne prosessen gjennom deres nasjonale parlament.¹¹⁷ Det kan sies at forfatningsdomstolen her la til grunn at den kunne tilsidesette EU-rett som følge av manglende demokrati.

Forfatningsdomstolen uttalte at det demokratiske element i EU vil styrkes dersom Europa-parlamentet får økt innflytelse i lovgivningsprosessen.¹¹⁸ Selv om Europa-parlamentet er direkte valgt av EUs innbyggere, kan det argumenteres for at førstnevntes rolle i lovgivningsprosessen ikke er stor nok til å tilfredsstille kravet til demokrati. Samtykke må riktignok innhentes fra Europa-parlamentet i svært mange sammenhenger, men det er fortsatt Kommisjonen som har enerett på å foreslå lovforslag, og opp til Rådet å bestemme politiske og sentrale saker med kvalifisert flertall. Det demokratiske element som oppnås ved direkte valg kan slik sies å miste sin betydning ettersom Europa-parlamentet ikke har tilstrekkelig innflytelse i lovgivningsprosessen.

Selv om den tyske forfatningsdomstolen anså at Europa-parlamentet lider av demokratiske mangler, ble det også fremhevet at en viss avståelse av demokrati er nødvendig ved inngåelse

---

¹¹⁶ BvR 2134, 2159/92 avsnitt 92.

¹¹⁷ *Op.cit.* oppsummeringsavsnitt 3. A.

¹¹⁸ *Op.cit.* avsnitt 100.

i EU. Domstolen uttalte at slikt medlemskap innebærer at ethvert individuelt medlem av fellesskapet er bundet av avgjørelser tatt av unionen. På den andre siden får også nasjonale parlament og deres innbyggere mulighet til å utøve innflytelse ved utformingen av den politiske vilje innad i fellesskapet for å fremme felles mål.¹¹⁹ Her kan det sies at forfatningsdomstolen anerkjente at det forelå et demokratisk underskudd i unionen, men at muligheten for å påvirke og fremme felles mål vil kunne gjøre opp for dette.

Som en konklusjon oppsummerte forfatningsdomstolen at Europa-parlamentet kun gir ”støttelegitimitet” (supportive function), ettersom en felles europeisk sfære ennå ikke eksisterer. Forfatningsdomstolen understreket at inntil en slik forutsetning for demokrati utvikler seg, gis demokratisk legitimitet av medlemsstatenes nasjonale parlament. Retten uttalte videre at nasjonale parlament må ivareta tilstrekkelig myndighet til å gi rettslig uttrykk for hva som binder folket sammen spiritielt, sosialt og politisk. Forfatningsdomstolen fastslo at funksjoner og myndighet av substansiell viktighet må forbli hos nasjonalt parlament, slik at den tyske stat ikke visnes bort. Retten understreket også at det er viktig å ivareta et levende demokrati i medlemsstatene. Avslutningsvis ble det uttalt at det sentrale er at EUs demokratiske grunnlag utvider seg i takt med integrasjon.¹²⁰ Det kan her sies at forfatningsdomstolen anså at det demokratiske element i EU innfrir kravene etter nasjonal forfatning.

Forfatningsdomstolen kom til at denne ikke fant tilstrekkelig grunnlag for å anse ratifisering av Maastricht-traktaten som grunnlovsstridig på bakgrunn av manglende demokrati. Det kan oppsummeringsvis sies at begrunnelsen for dette var at det demokratiske element ble ansett å være tilstrekkelig ivaretatt gjennom de nasjonale parlament og deres påvirkningskraft unionen, samt mulighet for demokratisk utvikling i EU.

Medlemsstatenes demokratiske påvirkning i unionen ble senere bekreftet av den tyske forfatningsdomstol i *Lisboa-dommen*,¹²¹ hvor ratifisering av Lisboa-traktaten ble anført å være i strid med krav til demokrati etter tysk grunnlov. Retten kom til at EU var underlagt beslutningsmyndighet i medlemsstatene, hvor borgerne fortsatt representerte den demokratiske legitimering.¹²² Videre uttalte retten at så lenge europeisk kompetanse utøves i henhold til prinsippet om tildelt kompetanse etter felles beslutningsprosedyrer, og så lenge

---

¹¹⁹ *Op.cit.* avsnitt 93.

¹²⁰ *Op.cit.* avsnitt 100.

¹²¹ BVerfG, 2 BvE 2/08, 2009.

¹²² *Op.cit.* avsnitt 229.

balanse mellom unionens kompetanse og statenes kompetanse beholdes, står EU fritt til å lete etter egne måter å redusere det demokratiske underskuddet på.¹²³ Retten kom til at EUs demokratiske underskudd ikke var tilstrekkelig grunnlag for å ikke ratifisere Lisboa-trakten.

Det ble også anført i den danske *Maastricht-dommen* at beføyelsene som er overlatt til EUs institusjoner innebærer et demokratitap som strider mot den danske grunnlovs forutsetninger.¹²⁴ Dansk Høyesterett uttalte at enhver overlatelse av lovgivningskompetanse til en internasjonal organisasjon vil innebære et visst inngrep i den danske demokratiske styreform. Domstolen uttalte videre at den danske regjering kan utøve innflytelse gjennom Rådet.¹²⁵ Retten fant derfor ikke grunnlag for å anse ratifisering av Maastricht-traktaten som grunnlovsstridig på bakgrunn av manglende demokrati.¹²⁶

Det kan avslutningsvis bemerkes at utviklingen har beveget seg mot et mer demokratisk og styrket Parlament. Maastricht- Amsterdam- og Nice-traktatene bidro til å forbedre institusjonenes demokratiske legitimitet ved å styrke Europa-parlamentet med hensyn til oppnevning og kontroll av Kommisjonen og utvidelse av omfanget av medbestemmelsesprosedyren. Det ble også understreket av dansk Høyesterett i den danske *Lisboa-dommen* at Lisboa-traktaten innebærer en vesentlig styrking av Europa-parlamentet. Retten understreket at Lisboa-traktaten gjør det mulig for Europa-parlamentet å utføre mer effektiv politisk styring av Kommisjonen gjennom prosedyren med å utnevne Kommisjonens president, samt styrket myndighet i forbindelse med EU-budsjettet og i forhold til EUs inngåelse av internasjonale avtaler.¹²⁷ Den tyske forfatningsdomstolen uttalte også i den tyske *Lisboa-dommen* at Lisboa-traktaten er den første traktaten som eksplisitt har som mål å forbedre unionens demokratiske legitimitet.¹²⁸

Det kan konkluderes med at tyske og danske domstoler anser det demokratiske element i EU tilstrekkelig oppfylt gjennom påvirkningen til nasjonale parlament. Det kan imidlertid tyde på at domstolene samtidig anser at EU-rett vil kunne tilsidesettes på bakgrunn av manglende

---

¹²³ *Op.cit.* avsnitt 272.

¹²⁴ UfR 1998 s. 800 H, saksøkers anførsel.

¹²⁵ *Op.cit.* avsnitt 9.9. (EUs innbyggere påvirker lovgivningsprosessen indirekte ved å velge politiske partier som danner den nasjonale regjering. Rådet dannes igjen av regjeringsminister fra nasjonal regjering jf. TEU art. 10 (2)).

¹²⁶ UfR 1998 s. 800 H avsnitt 9.9.

¹²⁷ Sak 199/2012, s. 9, avsnitt 2 b.

¹²⁸ BVerfG, 2 BvE 2/08, 2009 avsnitt 32.

demokrati dersom situasjonen skulle endre seg. Selv om den tyske forfatningsdomstolen i *Maastricht-dommen* kom til at det demokratiske element var tilstrekkelig ivaretatt, illustrerer resonnetet at dersom de demokratiske manglene hadde vært alvorlige nok, kunne i prinsippet Maastricht-traktaten blitt underkjent som forfatningsstridig. Det samme må kunne sies om dansk Høyesterett i sin Maastricht-dom; selv om retten avslutningsvis uttalte at det må anses for overlatt til Folketinget å ta stilling som om regjeringens deltakelse i EU bør være underlagt ytterligere demokratisk kontroll,¹²⁹ kan resonnetet likevel tilsi at førstnevnte anser seg kompetent til å overprøve hvorvidt EU-rett overskrider grensene for demokratiske forfatningsmessige krav.

Det kan argumenteres for at nasjonale domstoler på generelt grunnlag bør kunne tilsidesette EU-rett på bakgrunn av manglende demokrati. Selv om tyske og danske domstoler har konkludert med at EUs nåværende demokratiske situasjon anses å tilfredsstillende forfatningsmessige krav, vil det likevel kunne oppstå tilfeller hvor EUs demokratiske element må vurderes på nytt av nasjonale domstoler. EU kan tenkes å vedta nye regler eller nye traktater hvor hensynet til demokrati ikke er like godt ivaretatt, og det kan bli aktuelt å overføre mer suverenitet fra medlemsstatene til EU hvor hensynet til demokrati også vil være av betydning. Ettersom den tyske forfatningsdomstolen også understreket at unionen har en vei å gå for å være fullt ut demokratisk, kan dette tale for at nasjonale domstoler bør kunne tilsidesette EU-rett dersom det demokratiske element ikke anses tilstrekkelig etter forfatningsmessige krav.

Ved vurderingen om EU-rett kan tilsidesettes på bakgrunn av manglende demokrati, bør det tas hensyn til graden av demokrati som mangler. Er det et alvorlig demokratisk underskudd i unionen, kan det neppe være urimelig å forvente at nasjonale domstoler vil tilsidesette EU-lovgivning på bakgrunn av dette. Er det imidlertid tale om et mindre demokratisk avvik, for eksempel offentlighetens begrensede adgang til å vite hva som foregår i diverse komiteer,¹³⁰ bør hensynet til gjennomføring av EU-rett veie tyngre.

---

¹²⁹ UfR 1998 s. 800 H avsnitt 9.9.

¹³⁰ Sionaidh Douglas-Scott, ”*Constitutional Law of the European Union*”, London 2002, s. 135.

6 Grensene for EUs kompetanse

I dette kapittelet skal den siste konfliktsituasjonen behandles, som vil være hvor det oppstår konflikt mellom EU-domstolen og nasjonale domstoler vedrørende grensene av EUs kompetanse. Mer presist hvor det oppstår uenighet om hvem som har kompetanse til å avgjøre når EU-organene har handlet utenfor sin kompetanse (slik kompetanse kalles av tyskerne for kompetenz-kompetenz), og hvorvidt nasjonale domstoler kan tilsidesette EU-rett som er utenfor kompetanse (ultra vires). Konflikt vedrørende hvorvidt EUs kompetanse tilstrekkelig klart definert etter nasjonale forfatningsmessige krav vil også behandles.

Ettersom suverenitet overført gjennom medlemsstatenes forfatning er EUs grunnleggende hjemmel for kompetanse,¹³¹ vil myndighetsutøvelse utover dette være i konflikt med medlemsstatenes forfatningsrett. Når det gjelder spørsmålet om medlemsstatenes adgang til å tilsidesette EU-rett som er ultra vires, er det i realiteten tale om å tilsidesette forrangsprinsippet. Temaet er derfor relevant for avhandlingens problemstilling.

Den danske og tyske Maastricht-dommen vil også her være relevant, ettersom tysk og dansk domstol i særlig grad har anført at disse har kompetanse basert på nasjonal forfatningsrett til å fastslå hvorvidt EU-rettsakter har gått utenfor sin kompetanse.¹³² Andre medlemsstaters rett vil også i en viss grad berøres.

Det skal først ses på hvordan EU-retten har tilnærmet seg problematikken om unionens kompetanse er tilstrekkelig definert, og deretter nasjonale domstolars tilnærming til samme problemstilling. Så skal det ses på EU-rettens tilnærming til spørsmålet om grensene av egen kompetanse, og deretter hvordan nasjonale domstoler har tilnærmet seg spørsmålet om disse har anledning til å overprøve grensene for EU-rettens kompetanse, samt tilsidesette EU-rett som anses ultra vires.

---

¹³¹ TEU art. 5 (1).

¹³² Kumm og Comella, "The Future of Constitutional Conflict in the European Union: Constitutional Supremacy after the Constitutional Treaty", s. 5.

6.1 Hvorvidt EUs kompetanse er tilstrekkelig klart definert

Det er blitt anført i nasjonale domstoler at unionens kompetanse ikke er tilstrekkelig klart definert etter nasjonale forfatningsmessige krav. Særlig gjelder dette TEUF artikkel 352 (tidligere 235) som lyder:

“såfremt en handling fra Unionens side forekommer påkrævet inden for rammerne af de politikker, der er fastlagt i traktaterne, for at nå et af målene i heri, og disse ikke indeholder fornøden hjemmel hertil, vedtager Rådet med enstemmighed på forslag af Kommissionen og med Europa-Parlamentets godkendelse passende bestemmelser hertil.“

Det skal her først ses på EU-domstolens tilnærming til problematikken om EUs kompetanse er tilstrekkelig klart definert etter bestemmelsen, dernest nasjonale domstolers tilnærming til samme problemstilling.

6.1.1 EU-retten om hvorvidt EUs kompetanse er tilstrekkelig klart definert

Fra et EU-rettslig synspunkt har EU-domstolen kompetanse til å avgjøre tolkningsspørsmål vedrørende hvorvidt EU-rett er utenfor kompetanse. Dette følger av TEU art. 19, hvor det heter at EU-domstolen treffer avgjørelser ”om fortolkning af EU-retten”, og TEUF art. 267 med samme ordlyd vedrørende tolkning. En naturlig språklig forståelse tilsier at dette også innebærer tolkningstvil rundt unionens kompetanse etter TEUF artikkel 352.

EU er samtidig bundet av legalitetsprinsippet i TEU art. 5 (1) som gir uttrykk for prinsippet om tildelt kompetanse. EU-domstolen har kommet med noen bemerkninger vedrørende prinsippet om tildelt kompetanse i sammenheng med EU-organenes kompetanse etter artikkel 352. Retten uttalte i en plenumsdom at

”(Daværende) artikel 235 tilsigter at afhjælpe den manglende hjemmel i de tilfælde, hvor der ikke udtrykkeligt eller forudsætningsvis ved særlige bestemmelser i traktaten er tillagt Fællesskabets institutioner beføjelser, i det omfang, sådanne

beføjelser alligevel viser sig at være nødvendige, for at Fællesskabet kan udøve sine funktioner med henblik på at nå et af de mål, der er fastlagt i traktaten.”¹³³

Videre uttalte domstolen at

”da denne bestemmelse er en del af et institutionelt system, bygger på princip- pet om tildelte kompetencer, kan den ikke anvendes som hjemmel for en udvidelse af Fællesskabets kompetenceområde ud over den generelle ramme, der følger af traktatbestemmelserne (...)”¹³⁴

Fra et EU-rettslig perspektiv kan det konkluderes med at EU-domstolen anser at artikkel 352 er tilstrekkelig klart definert. Det kan likevel sies at EU-domstolen anerkjenner at kompetanse etter artikkel 352 begrenses av prinsippet om tildelt kompetanse, men at det er opp til EU-domstolen å fastslå hvorvidt disse grensene er overskredet.

6.1.2 Nasjonale domstoler om hvorvidt EUs kompetanse er tilstrekkelig klart definert

Det ble anført i den tyske *Maastricht-dommen* at suverenitetsavståelse etter artikkel 352 ikke er i samsvar med grunnlovs krav til tilstrekkelig definert kompetanse. Den tyske forfatningsdomstolen uttalte imidlertid at det må godtas at artikkel 352 tolkes relativt vidt for å tilkomme EU-organ nødvendig myndighet.¹³⁵ Retten konkluderte med at artikkel 352 var tilstrekkelig definert og dermed forenelig med tysk grunnlov.¹³⁶

Det kan likevel sies at forfatningsdomstolen kom med beskjed til EU-domstolen vedrørende dennes bruk av kompetanse etter artikkel 352.¹³⁷ forfatningsdomstolen uttalte at mens en dynamisk utvidelse av traktatene så langt har blitt akseptert på bakgrunn av en åpen tilnærming til (daværende) artikkel 235, vil det i fremtiden med hensyn til tolkning av kompetansebestemmelser bemerkes at traktatene skiller mellom utøvelse av suveren myndighet tildelt for begrenset bruk på den ene side, og endring av traktatene på den andre.

¹³³ Sak C-2/94, 1996, avsnitt 29.

¹³⁴ *Op.cit.* avsnitt 30.

¹³⁵ BvR 2134, 2159/92, avsnitt 157.

¹³⁶ *Op.cit.* avsnitt 163.

¹³⁷ Cruz, ”The Legacy of the Maastricht-Urteil and the Pluralist Movement” s. 3.

Dette innebærer at tolkningen av bestemmelsene ikke kan ha tilsvarende effekt som en utvidelse av traktatene. Slik tolkning ville ikke vært bindende for Tyskland.¹³⁸

Det kan derfor sies at den tyske forfatningsdomstolen anser at artikkel 352 er i overenstemmelse med nasjonal forfatning, men forbeholder seg likevel retten til å overprøve hvorvidt slik myndighetsutøvelse overskrider disse rammene. Det kan imidlertid antas at det skal mye til for at forfatningsdomstolen vil tilsidesette EU-rett på bakgrunn av overskridelse av artikkel 352, ettersom denne overprøvingsadgangen ikke uttales eksplisitt i dommen.

Det ble også anført i den danske *Maastricht-dommen* at bestemmelsen innebærer at unionen har kompetanse til å utvide egen kompetanse lengre enn hva traktatene skulle tilsi, noe som vil stride mot nasjonal grunnlov. Dette fordi dansk grunnlov kun hjemler avståelse av suverenitet i ”nærmere bestemt omfang”, og at denne betingelsen ikke kan anses oppfylt.¹³⁹

Dansk Høyesterett fremhevet at bestemmelsen inneholder visse begrensninger i EUs myndighetsutøvelse; vilkår for handling etter bestemmelsen er at denne må anses påkrevd innenfor traktatens rammer, samt at den må vedtas for å oppnå et mål etter traktatene. Dette gir en anledning til en viss overprøving, da disse er vilkår som lar seg kontrollere gjennom traktatene. Retten uttalte at videre kompetansebegrensninger følger av vilkåret om at Rådet må være enstemmig.¹⁴⁰

Videre viste dansk Høyesterett til den overnevnte EU-plenumsdommen, hvor det ble understreket at myndighetsutøvelse etter bestemmelsen ikke skal gå utenfor tildelt kompetanse, men kun tilsikter å avhjelpe manglende hjemmel i nødvendige tilfeller.¹⁴¹ Dansk Høyesterett uttalte videre at det forhold at nærmere fastleggelse av kompetanse etter bestemmelsen kan gi anledning til tvil, og at kompetansen til å avgjøre slike fortolkningsspørsmål er tillagt EU-domstolen, ikke i seg selv kan anses uforenelig med bestemthetskravet i dansk grunnlov.¹⁴² Retten konkluderte derfor med at den supplerende

---

¹³⁸ BvR 2134, 2159/92, avsnitt 157.

¹³⁹ UfR 1998 s. 800 H avsnitt 9.1.

¹⁴⁰ *Op.cit.* avsnitt 9.4.

¹⁴¹ *Ibid.*

¹⁴² *Op.cit.* avsnitt. 9.5.

kompetanse som i medfør av EF-traktatens (daværende) artikkel 235 er gitt til Rådet, ikke anses uforenelig med bestemthetskravet etter dansk grunnlov.¹⁴³

Det kan konkluderes med at tyske og danske domstoler anser artikkel 352 som tilstrekkelig klar etter nasjonal forfatning. Det kan imidlertid tyde på at i alle fall tyske domstoler vil kunne tilsidesette EU-rett dersom denne tolkes videre enn rammene av artikkel 352 gir hjemmel for. Begge domstolene understrekte likevel at EU-domstolen har vid skjønnsmargin når det gjelder kompetanse som kan hjemles i artikkel 352.

---

¹⁴³ *Op.cit.* avsnitt 9.7.

6.2 Hvem som har kompetanse til å fastslå om EU har gått utenfor kompetanse

Det er blitt anført i nasjonale domstoler at EU-retten ikke har enerett på å fastsette egen kompetanse, men at førstnevnt forbeholder seg retten til å overprøve dette selvstendig, samt tilsidesette EU-rett som anses ultra vires. Her skal først ses på EU-rettens tilnærming til problemstillingen, deretter nasjonale domstolars tilnærming.

6.2.1 EU-retten om kompetanse til å fastslå yttergrensene av egen kompetanse

Etter gjeldende EU-rett vil øverste nasjonal domstol ha plikt til å forelegge sak vedrørende tvil om manglende EU-rettslig hjemmel for EU-domstolen jf. TEUF art. 267 annet og tredje ledd. EU-domstolens syn vil være bindende for nasjonale domstol, da førstnevnte har kompetanse til å tolke EU-retten og gyldigheten av denne jf. TEUF art. 267 første ledd. En naturlig språklig forståelse tilsier at ettersom EU-organenes kompetanse følger av EU-rett og traktatene, har EU-domstolen derfor anledning til å tolke hvor langt slik kompetanse rekker. Det synes også logisk at den myndighet som utfører kompetanse burde ha anledning til å fastsette grensen for denne kompetansen.¹⁴⁴

EU er imidlertid også her bundet av legalitetsprinsippet i TEU art. 5 (1) som gir uttrykk for prinsippet om tildelt kompetanse. Dette innebærer som nevnt at handlinger som EU vedtar som går utenfor denne kompetanse vil være i strid med den grunnleggende hjemmelen for EUs myndighetsutøvelse, nemlig medlemsstatenes forfatning. Slik kan det sies at prinsippet om tildelt kompetanse setter grense for EUs myndighetsutøvelse, og dermed også grense for hvor langt domstolen kan tolke denne. Det må likevel sies å følge av EU-retten at EU-domstolen har kompetanse til å fastslå yttergrensene av egen kompetanse.

Når det gjelder medlemsstatenes adgang til å tilsidesette EU-rett som er utenfor tildelt kompetanse, har EU-domstolen i *Foto-Frost* understreket at det vil gå på bekostning av EU-rettens ensartete anvendelse dersom medlemsstatene skulle hatt anledning til å erklære EU-rettsaker for ugyldige.¹⁴⁵ EU-domstolen uttalte at

---

¹⁴⁴ Craig, "The ECJ, National Courts and the Supremacy of Community law," s. 49.

¹⁴⁵ Sak 314/85, *Foto-Frost mot Hauptzollamt Lubeck-Ost*, 1987, avsnitt 15.

”den kompetence, der er tillagt Domstolen ved (daværende) artikel 177, har til hovedformål at sikre en ensartet anvendelse af fællesskabsretten ved de nationale retter. Dette krav om ensartethed er af særlig betydning, når der rejses tvivl om gyldigheden af en fællesskabsakt. Meningsforskelle hos retterne i medlemsstaterne med hensyn til gyldigheden af fællesskabsretsakter kan anfægte selve enheden af den fællesskabsretligeretsorden og anfægte det grundlæggende krav om retssikkerhed.¹⁴⁶

Det må fra et EU-rettslig perspektiv konkluderes med at EU-domstolen har adgang til å fastsette yttergrensene av egen kompetanse, og at medlemsstatene følgelig ikke har kompetanse til å tilsidesette EU-handlinger som er ultra vires.

6.2.2 Nasjonale domstoler om overprøving av grensene for EUS kompetanse, og tilsidesettelse av EU-rett som er ultra vires

Gjeldende EU-rett er som nevnt at EU-domstolen har kompetanse til å tolke unionens kompetanse. Det kan imidlertid fra et nasjonalrettslig perspektiv innvendes at dersom EU-domstolen anses for å ha slik kompetanse, vil EU-domstolen ha anledning til å tolke unionens kompetanse svært vidt. Slik kan EU-organer vedta lovgivning utenfor rammene av den oppførte kompetansen i traktatene og på den måten hindre eller overgå nasjonal lovgivning på områder som regnes som nasjonalt domene.¹⁴⁷ Det vil her ses på nasjonale domstolars tilnærming til hvorvidt denne har anledning til å overprøve om EU har gått utenfor kompetanse, samt tilsidesette EU-rett som anses å være ultra vires.

I den tyske *Maastricht-dommen* ble det anført at det ble overført for stor grad av suverenitet til EU-domstolen, slik at denne hadde kompetanse til å fastsette yttergrensene av egen kompetanse. Dette måtte anses å være i strid med tysk forfatning.¹⁴⁸

---

¹⁴⁶ *Ibid.*

¹⁴⁷ Kumm, ”The Jurisprudence of Constitutional Conflict: Constitutional Supremacy in Europe before and after the Constitutional Treaty,” s. 295.

¹⁴⁸ BvR 2134, 2159/92 avsnitt 37.

Den tyske forfatningsdomstol anså at prinsippet om tildelt kompetanse og hensynet til demokrati sammenlagt tilsa at medlemsstatene har anledning til å overprøve hvorvidt EU-organene har gått utenfor kompetanse, samt tilsidesette EU-rett som er ultra vires. Retten uttalte at ettersom medlemsstatenes borgere gir demokratisk legitimitet gjennom deres nasjonale parlament, blir grenser pålagt angående utvidelse av unionens funksjoner og kompetanse. Unionen kan ikke gå lenger enn hva legitimiteten gitt av nasjonale parlament skulle tilsi.¹⁴⁹ Forfatningsdomstolen uttalte at handlinger ultra vires dermed ikke er demokratisk legitimert gjennom nasjonale parlament, og rettigheten til demokratisk deltakelse vil dermed undergraves. Retten sammenfattet at denne må undersøke spørsmål hvorvidt en rettsakt må anses å ligge innenfor grensene av tildelt kompetanse, og EU-rett som er ultra vires ikke vil anvendes av tyske myndigheter.¹⁵⁰

Det kan sies at den tyske forfatningsdomstolen opprettholdt synspunktet om at medlemsstatene er ”traktatenes herrer”, og anerkjente derfor ikke ubetinget EU-domstolens kompetanse til å fastsette yttergrensene av egen kompetanse.

Det ble likeledes anført i den danske *Maastricht-dommen* at ettersom EU henter sin demokratiske legitimitet fra medlemsstatene, er det også disse som har anledning til å fastsette hvor langt EUs kompetanse rekker. Medlemsstatene må som en konsekvens av brudd på tildelt kompetanse kunne tilsidesette handlinger ultra vires.¹⁵¹

Dansk Høyesterett understrekte at EF-traktaten bygger på prinsippet om tildelt kompetanse, og at dette innebærer en begrensning i institusjonens kompetanse.¹⁵² Retten uttalte at EU er forpliktet til å holde seg innenfor traktatenes mål, og at lovgivning bare kan vedtas med hjemmel i traktatene. Det ble understreket at dersom et EU-organ vedtar lovgivning som går utenfor disse rammene, vil slik myndighetsutøvelse stride mot prinsippet om tildelt kompetanse. Dette måtte videre innebære at retten har kompetanse til å avgjøre hvorvidt en EU-rettsakt er utenfor tildelt kompetanse, og at slike handlinger ultra vires ikke vil være anvendelig i Danmark.¹⁵³ Retten understreket imidlertid at dette i så tilfelle ville vært en

---

¹⁴⁹ *Op.cit.* avsnitt 101.

¹⁵⁰ *Op.cit.* avsnitt 106.

¹⁵¹ UfR 1998 s. 800 H saksøkernes anførsler.

¹⁵² *Op.cit.* avsnitt 9.3.

¹⁵³ *Op.cit.* avsnitt 9.6.

ekstraordinær situasjon, hvor det må kunne fastslås med nødvendig sikkerhet at EU-retten ligger utenfor tildelt kompetanse.¹⁵⁴

Det kan dermed sies at dansk Høyesterett inntok samme standpunkt som tysk forfatningsdomstol, hvor disse forbeholder seg retten til å overprøve hvorvidt EU-domstolen har gått utenfor kompetanse, og tilsidesette EU-rett som er ultra vires. Dansk Høyesterett understreket likevel at det vil foreligge høy terskel for tilsidesettelse av EU-rett.

Videre er det blitt argumentert for at belgisk forfatningsdomstol inntar samme holdning som danske og tyske domstoler. Den belgiske forfatningsdomstolen anså at grunnloven har forrang over internasjonale traktater, og kompetenz-kompetenz er innenfor egen jurisdiksjon, ikke EU-domstolens.¹⁵⁵ Lignende standpunkt bli presentert av polsk forfatningsdomstol, som har uttalt at medlemsstatene innehar retten til å vurdere hvorvidt EU-organene har handlet innenfor tildelt kompetanse. Dersom EU-rettsakter overtrer dette rammeverk, vil forrangsprinsippet ikke være anvendelig i forhold til slike rettsakter.¹⁵⁶

I sak for den franske administrative domstol ble det også lagt til grunn at EU-domstolen hadde gått utenfor sin kompetanse ved å dømme angående konsekvens av ugyldig direktiv, noe det ikke var anledning til etter TEUF art. 267.¹⁵⁷ Fransk domstol mente derfor at dette var en handling ultra vires, og dermed ikke bindende for fransk rett.

Sammenfatningsvis kan det sies at visse nasjonale domstoler anser at disse har kompetanse til å overprøve grensene av EUs kompetanse, og tilsidesette EU-rett som anses å være ultra vires.¹⁵⁸ Selv om utvalgte nasjonale domstoler anser at artikkel 352 er tilstrekkelig klart definert, blir det også her uttrykt en viss overprøvingsadgang. Disse domstolers opprettholdelse av slik kompetanse kan fra et nasjonalrettslig perspektiv begrunnes i hensynet til statenes suverenitet, prinsippet om tildelt kompetanse og demokratiske hensyn.

---

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ Craig, "The ECJ, National Courts and the supremacy of Community Law", s. 37, med videre henvisning i fotnote 6: H. Bribosia "report on Belgium", in A-M Slaughter, A. Stone Sweet, and J. H. H. Weiler (eds.), *The European Court and National Courts, Doctrine and Jurisprudence* (Oxford Hart Publishing 1998), pp. 21-22.

¹⁵⁶ Kwiecien, "The Primacy of European Union Law over National Law Under the Constitutional Treaty", s. 1490, med videre henvisning i fotnote 46: The Accession Treaty case of 11 May 2005 note 29.

¹⁵⁷ Hartley s. 275.

¹⁵⁸ Cruz, "The Legacy of the Maastricht-Urteil and the Pluralist Movement", s. 3.

Sammenlagt kan dette fra samme perspektiv tilsi at statene har det siste ordet vedrørende unionens kompetanse slik at denne ikke ekspanderes langt over hva som er fastsatt i nasjonale grunnlover. I forlengelsen av dette kan argumenteres for at nasjonale domstoler i tilsvarende situasjon bør ha en konstitusjonell forpliktelse til å nekte å anerkjenne EU-domstolens kompetanse til å tolke EU-rett slik at den undergraver de fundamentale rettighetene etter grunnlov som er reservert for den ultimate demokratiske kontroll.¹⁵⁹ Dette lar seg imidlertid ikke forene med gjeldende EU-rett, hvor EU-domstolen har kompetanse til å tolke EU-retten. Medlemsstatens forpliktelse til å overholde EU-rett kan også sies å være udiskutabel.¹⁶⁰ Visse forfattere har derfor argumentert for at en løsning kan være å opprette en felles institusjon bestående av både representanter fra EU og nasjonale domstoler som skal ta stilling til slike kompetansespørsmål med bindende virkning.¹⁶¹

---

¹⁵⁹ Neil MacCormick, "The Maastricht-Urteil: Sovereignty Now", *European Law Journal* Vol. 1. No. 3, 1995, s. 260.

¹⁶⁰ Kwiecien, "The Primacy of European Union Law over National Law Under the Constitutional Treaty", s. 1491.

¹⁶¹ Weiler og Haltern, Kwiecien og Kumm argumenterer for en slik løsning. Se *Ibid*, og Craig, "The ECJ, National Courts and the Supremacy of Community Law", s. 50.

7. Avsluttende bemerkninger

Avhandlingen har illustrert at konflikt mellom EU-rett og medlemsstatenes konstitusjonelle rett kan oppstå på en rekke områder. Likevel har avhandlingen vist at flere konfliktsituasjoner er langt mindre aktuell enn tidligere, eller må anses løst av EU-domstolen og nasjonale domstoler. Det kan sies at konflikt vedrørende fundamentale rettigheter neppe vil oppstå, da det er konkludert med at EU ivaretar disse på en tilstrekkelig måte. Videre har avhandlingen vist at utvalgte nasjonale domstoler i hovedsak anser det demokratiske element i EU tilstrekkelig oppfylt, slik at konflikt heller ikke her vil oppstå med det første. Det kan imidlertid ikke utelukkes at EUs demokratiske element vil måtte revurderes av nasjonale domstoler i fremtiden.

En mer aktuell konfliktsituasjon kan sies å være hvor EU-rett kolliderer med spesifikke grunnlovsbestemmelser. Denne situasjonen vil alltid kunne komme på spissen, ettersom EU til stadighet vedtar regler som potensielt kan stride mot medlemsstatenes forfatninger. Det har i avhandlingen blitt argumentert for at EU-domstolen bør tolke EU-rett som strider mot essensielle grunnlovsbestemmelser innskrenkende, hvor hensynet til EU-retten ikke gjør seg gjeldende i like stor grad. Likeledes bør nasjonale domstoler opprettholde grunnlovsbestemmelsen og tilsidesette forrangsprinsippet hvor grunnlovsbestemmelsen er av en slik art at viktige samfunnsmessige hensyn står på spill. Avhandlingen har imidlertid også vist at både EU-domstolen og nasjonale domstoler vil strekke seg langt for å unngå motstrid, noe som tilsier at kollisjon på dette området til en viss grad kan unngås.

Når det gjelder konflikt om hvem som har kompetanse til å fastsette grensene for EU-rett, og hvorvidt nasjonale domstoler kan tilsidesette EU-rett som er ultra vires, kan det sies at avhandlingen illustrerer at EU-domstolen og utvalgte nasjonale domstoler ikke vil komme til enighet om hvem som er den endelig dommer av EU-domstolens kompetanse. Det kan imidlertid hevdes at selv om nasjonale domstoler anser å ha kompetanse til å overprøve og tilsidesette EU-rett, vil ikke disse nødvendigvis gjøre alvor av en slik kompetanse, eller finne at EU-retten er ultra vires.¹⁶² Likevel har det i litteraturen blitt argumentert for at situasjonen neppe lar seg løse enkelt, og at det ville vært mest hensiktsmessig å opprette en felles

---

¹⁶² Craig, "The ECJ, National Courts and the Supremacy of Community Law", s. 51.

institusjon bestående av representanter for både EU-retten og medlemsstatenes for å avgjøre slike kompetansespørsmål med bindende virkning.¹⁶³

Avslutningsvis kan det hevdes at utviklingen går dithen at flere medlemsstater aksepterer EU-rettens forrangsprinsipp over all nasjonal lovgivning. Det kan sies at det kun er et knippe nasjonale domstoler som har inntatt en generell restriktiv holdning i forhold til anvendelse av EU-rettens forrangsprinsipp. Å velge å anvende forrangsprinsippet fullt ut vil unektelig resultere i færre konflikter mellom EU-rett og medlemsstatenes konstitusjonelle rett, noe som vil være i begge rettssystemers interesse. Det bør likevel foreligge rom for kompromiss, hvor hensynet til effektiv gjennomføring av EU-retten møter hensynet til prinsipper og rettigheter som følger av nasjonal forfatning.¹⁶⁴

---

¹⁶³ Weiler og Haltern, Kwiecien og Kumm argumenterer for en slik løsning. Se *op.cit.* s. 50, og Kwiecien, "The Primacy of European Union Law over National Law Under the Constitutional Treaty", s. 1491.

¹⁶⁴ Irland fremforhandlet som nevnt protokoll som åpnet for at staten kan unnlate å anvende EU-rett hvor denne anses å være i strid med bestemmelser vedrørende fosterets rett til liv.

Litteraturliste:

Traktater:

Traktaten om Den Europæiske Union (2012).

Traktaten om Den Europæiske Unions Funktionsmåde (konsolidert udgave 2012).

Rettspraksis fra EU-domstolen:

Sak 6/60, Jean E. Humblet mot Belgia, 1960.

Sak 26/62, N.V. Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos mot Den Nederlandske Finansforvaltning, 1963.

Sak 6/64, Flaminio Costa mot ENEL, 1964.

Sak 14/68, Walt Wilhelm m.fl mot Bundeskartellamt, 1969.

Sak 11/70, Internationale Handelsgesellschaft mbH mot Einfuhr- und Vorratsstelle fur Getreide und Futtermittel, 1970.

Sak 6/72, Europemballage Corp. & Continental Can Co. mot Kommisjonen, 1973.

Sak 4/73, J. Nold, Kohlen- und Baustoffgrosshandlung mot Kommisjonen, 1974.

Sak 106/77, Det Italienske Finansministeriet mot S.p.a Simmenthal, 1978.

Sak 138 139/79, Roquette Freres & Maizena mot Rådet, 1980.

Sak 283/81, Srl CILFIT and Lanificio di Gavardo SpA mot Ministry of Health, 1982.

Sak 314/85, Foto-Frost mot Hauptzollamt Lubeck-Ost, 1987.

Sak C-159/90, The Society for the Protection of Unborn Children Ireland Ltd mot Stephen Grogan m.fl, 1991.

Sak C-2/94, 1996, (Saml. 1996-I, s. 1788).

Sak C-285/98, Tanja Kreil mot Forbundsrepublikken Tyskland, 2000.

Sak 274/05, Kommisjonen mot Hellas, 2008.

Sak 393/10, Dermot Patrick O'Brien mot Ministry of Justice, 2012.

Rettspraksis fra nasjonale domstoler:

Tysk rettspraksis:

BVerfGE 37, 271, BvL 52/71, 1974, (Solange I).

BVerfGE 73, 339 BvR 197/83, 1986, (Solange II).

BvR 687/85 8, 1987, (Kloppenburger).

BVerfGE 89, 155 BvR 2134, 2159/92, 1992, (Maastricht).

BVerfG, 2 BvL 1/97.

BVerfG, 2 BvE 2/08, 2009, (Lisboa).

Dansk rettspraksis:

UfR 1998 s. 800 H, (Maastricht).

Sak 199/2012, (Lisboa).

Litteratur:

Bøker:

Douglas-Scott, Sionaidh, ”*Constitutional Law of the European Union*”, (London 2002).

Hartley, TC, *The Foundations of European Union Law*, 7 utgave, (Oxford 2010).

Mathijsen, Dr. P. S. R. F., *A Guide to European Union Law*, 10 utgave, (London 2010).

Artikler:

Baquero Cruz, Julio, ”The Legacy of the Maastricht-Urteil and the Pluralist Movement”, *European Law Journal*, 2007.

Craig, Paul, ”The ECJ, National Courts and the Supremacy of Community Law”, *The European Constitution in the Making*,

<http://www.ecln.net/elements/conferences/bookrome/craig.pdf>

Fennelly, Nial, ”Legal Interpretation at the European Court of Justice”, *Fordham International Law Journal*, Volume 20, Issue 3, 1996.

Kumm, Mattias, ”The Jurisprudence of Constitutional Conflict: Constitutional Supremacy in Europe before and after the Constitutional Treaty”, *European Law Journal Vol. 11 No. 3*, 2005.

Kumm, Mattias and Ferreres Comella, Victor, ”The Future of Constitutional Conflict in the European Union: Constitutional Supremacy after the Constitutional Treaty” *Altneuland: The EU Constitution in a Contextual Perspective*, *Jean Monnet* 5/04, 2004.

Kwicien, Roman, ”The Primacy of European Union Law over National Law Under the Constitutional Treaty”, *German Law Journal Vol. 06 No. 11*, 2005.

Lawson, Rick, ”The Irish Abortion Cases: European Limits to National Sovereignty?” *European Journal of Health Law* 1: 167-186, 1994.

MacCormick, Neil, ”The Maastricht-Urteil: Sovereignty Now”, *European Law Journal Vol. 1. No. 3*, 1995.

Malliaropoulou, Artemis, ”The doctrine of supremacy of European law and its application in the Greek legal system”, 2009.

Pavone, Tommaso, "A Case of Disaggregated Sovereignty: The European Court of Justice and the Turn to Fundamental Rights Protection", 1969-1974, 2012.

Peters, Anne, "The Bananas Decision (2000) of the German Federal Constitutional Court: Towards Reconciliation with the European Court of Justice as Regards Fundamental Rights Protection in Europe", *German yearbook of international law*, Vol. 43. S. 276-282, 2000.

Polat, Celal og Cam, Erdem, "Fundamental Rights: The Product of Case Law? Before the Treaty of Lisbon", *Marmara Journal of European Studies*, volume 21 nr, 1, 2013.

The Treaty of Lisbon: amendments to the Treaty on European Union", *Research Paper 08/09*, 2008.

Internett:

<http://seierstadeu.blogspot.no/2009/12/pa-vei-mot-en-stat.html> (sist lest 2.12.2014).

<http://en.euabc.com/word/265> , (sist lest 8.12.2014).

http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/nice_treaty_en.htm (sist lest 8.12.2014).

<https://snl.no/statsforfatning> (sist lest 10.12.2014).

https://snl.no/Den_europeiske_union (sist lest 14.12.2014).